

SAVONIA-AMMATTIKORKEAKOULU
Liiketalouden- ja kulttuurialan osaamisalue

TILINTARKASTUS TYÖKIRJOJEN AVULLA
CASE TILINTARKASTUS SALMIT KY

Katja Heikkinen
Tradenomin opinnäytetyö
Liiketalous

Lokakuu 2009

SAVONIA-AMMATTIKORKEAKOULU SAVONIA BUSINESS Koulutusohjelma, suuntautumisvaihtoehto (jos on) Liiketalouden koulutusohjelma		
Tekijä(t) Katja Heikkinen		
Työn nimi Tilintarkastus työkirjojen avulla Case Tilintarkastus Salmi KY		
Työn laji Opinnäytetyö	Päiväys 6.10.2009	Sivumäärä 47 +
Työn ohjaaja(t) Liisa Kuopusjärvi		Toimeksiantaja Tilintarkastus Salmi Ky
Tiivistelmä <p>Tilintarkastustyön ympäristö on ollut muutoksessa viime vuosina. Monet yhteiskunnalliset tekijät, kuten lainsäädännön kehittyminen ovat vaikuttaneet siihen. Olennainen tilintarkastusalan muutos on ollut tilintarkastusrajojen nostaminen ja tilintarkastuskertomuksen muuttaminen. Työnkuvan muuttaminen on korostanut työn dokumentoinnin ja tilinpäätösaineiston analyttisen tarkastelun tarpeellisuutta. Dokumentoitujen työpapereiden avulla tilintarkastaja pystyy osoittamaan, että suoritettu tarkastus on hyvän tilintarkastustavan mukainen.</p> <p>Opinnäytetyön tavoitteena oli analysoida kahta eri atk-pohjaista työkirjaa noteeraamattomien osakeyhtiöiden tilintarkastuksissa. Lähtökohtana olivat tilintarkastuksen suorittamisen laadun kehittäminen ja tilintarkastuksen vaatimusten tarkastelu. Opinnäytetyössä käytetään poimintoja työkirjoista ja standardeista.</p> <p>Luvussa kaksi käsitellään tilintarkastajan työnkuvan muodostumiseen ja vaativuuteen vaikuttavia tekijöitä. Kolmas luku sisältää tilintarkastustyön historiaa, standardien taustoja sekä esitelty vertailtavat ohjelmat ja standardit lyhyesti. Seuraavassa luvussa käsitellään tilintarkastuksen toimittamiseen liittyviä asioita sekä sivutaan tilintarkastuksen analyttistä vaihetta.. Luvut viisi, kuusi ja seitsemän sisältävät standardien tarkemman tutkimisen. Tilintarkastuksen eteneminen voidaan jakaa alkuvaiheeseen, toimenpiteisiin ja loppuvaiheeseen. Luvut on jaettu vaiheiden mukaisesti. Lopuksi esitetään päätelmät SWOT-analyysia soveltaen.</p> <p>Tilintarkastuksen toimittaminen on hitaampaa työkirja-avusteisessa tarkastuksessa verrattuna siihen, että tilintarkastus suoritettaisiin ilman työkirjaa. Yritys ei ole tehnyt valintaa työkirjan käyttämisestä. Päätökseen tulevat vaikuttamaan muun muassa assistentin ja tarkastajan myöhemmät käyttökokemukset.</p>		
Asiasanat Tilintarkastus, ISA-standardit, tilintarkastuslaki, tilinpäätös, tilintarkastaja		
Huomioitavaa		

SAVONIA UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES SAVONIA BUSINESS Degree Programme, option Business administration		
Author(s) Katja Heikkinen		
Title of study Auditing with worksheets Case Tilintarkastus Salmit Ky		
Type of project	Date	Pages
Thesis	6.10.2009	47
Supervisor(s) of study Liisa Kuopusjärvi		Executive organisation Tilintarkastus Salmi Ky
Abstract <p>The environment of auditing has been in change over the last few years. Many social elements, such as the development of legislation, have contributed to it. A significant change in the branch of auditing has been raising the limits of auditing liability and changing the auditor's report. The new evolved job description has emphasized the necessity of the documentation of work completed and the analytical inspection of financial reports. With a documented worksheet the auditor can illustrate that auditing has been carried out according to sound auditing principles.</p> <p>The purpose of this research was to analyse two different ADP workbooks in auditing private limited companies. The basis of the study was developing auditing performance and examining auditing requirements. The thesis includes some extracts from workbooks and standards.</p> <p>Firstly, the auditor's work and its demanding aspects are examined. Secondly, the history of auditing as well as the current standards is introduced. Thirdly, auditing practices and the analytical section in auditing are discussed. After that, the standards are given a more detailed approach. The auditing process can be divided into three sections: an initial stage, measures carried out and a final stage. Finally, the findings of this research are introduced by adapting the SWOT analysis.</p> <p>According to the results of this study, auditing is slower with workbooks than without them. The case company has not decided yet on the choice of using a workbook. The decision will need further user experience by the auditor and the assistant studied.</p>		
Keywords Auditing, ISA-Standards, auditing law, Financial statement, auditor		
Note		

KÄSITTEET

Audit trail: Periaatteen mukaan liiketapahtumat on merkittävä kirjanpitoon siten, että kirjausten yhteys on vaikeuksitta todettavissa. Esimerkiksi on voitava todeta, että tosite on oikeasti kirjattu kirjanpitoon.

ISA-standardi: Kansainväliset tilintarkastusstandardit. Standardit ovat lähes lain tasoista sääntelyä, jotka on tarkoitettu ohjeistamaan ammattimaisen tilintarkastajan toimintaa. Lyhenne muodostuu sanoista International Standards of Auditing. Opinnäytetyössä ISA-standardeja nimitetään standardeiksi.

IFAC: Kansainvälinen tilintarkastajaliitto on maailmanlaajuinen taloushallinnon ja tilintarkastuksen organisaatio, jonka tarkoituksena on kehittää muun muassa tilintarkastukseen liittyviä standardeja. Lyhenne muodostuu sanoista International Federation of Auditing. (KHT-yhdistys 2008.)

Jatkuvuuden periaate (going concern): Talousyksikön toiminnan oletetaan jatkuvan tulevaisuudessa (Tomperi 2003, 11).

SWOT-Analyysi: Analysoinnin työkalu, jonka avulla voidaan analysoida vahvuuksia, heikkouksia, uhkia ja mahdollisuuksia. SWOT-analyysia voidaan käyttää koko toiminnan tai sen osien, kuten toiminnon analysointiin. (Kotler ym. 2006, 52.)

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	7
2	TILINTARKASTUKSEEN VAIKUTTAVAT SÄÄNNÖKSET	9
2.1	Hyvä tilintarkastustapa ja muut säädökset	9
2.2	Eettiset ohjeet.....	9
3	STANDARDIT JA TYÖKIRJAT	11
3.1	Tilintarkastajan työnkuvan muuttuminen	11
3.2	Standardien taustaa	12
3.3	Standardit ja suositukset yleisesti	13
3.4	Työkirjat.....	14
4	TILINTARKASTUKSEN OSA-ALUEET	16
4.1	Tilintarkastuksen tavoite	16
4.2	Tilintarkastuksen eteneminen	17
4.3	Tilinpäätösaineiston analyttinen tarkastaminen	18
4.4	Tilintarkastajan työpaperit	19
4.5	Tilintarkastusdokumentaatio	20
5	TILINTARKASTUKSEN ESITYÖT	22
5.1	Tilintarkastuksen tavoitteet ja yleiset periaatteet	22
5.2	Menneitä kausia koskevaan taloudelliseen informaatioon kohdistuvien tilintarkastusten laadunvalvonta.....	25
5.3	Tilintarkastajan velvollisuus ottaa väärinkäytös huomioon tilintarkastuksessa	25
5.4	Tilintarkastuksen suunnittelu	28
5.5	Yhteisön ja sen toimintariskien ympäristön käsittäminen sekä olennaisen virheen tai puutteen riskien arviointi	29
5.6	Lähipiiri ja johdon antamat tiedot	30
5.7	Epävarmuus toiminnan jatkuvuudesta	31
6	TILINTARKASTUKSEN TOIMENPITEET	32
6.1	Arvioituihin riskeihin vastaavat tarkastustoimenpiteet ja vahvistukset ulkopuolisilta.....	32
6.2	Tilintarkastusevidenssi.....	33
6.2.1	Tilintarkastusevidenssi – tietyt tarkastuserät	35
6.2.2	Otanta ja muita testausmenetelmiä	36
6.3	Uudet toimeksiannot – Avaava tase.....	36
6.4	Arvionvaraisten erien tarkastaminen ja käyvän arvonmääritys	37

6.5	Toisen tilintarkastajan työn, sisäisen työn ja asiantuntijan hyödyntäminen	38
7	TILINTARKASTUKSEN RAPORTOIMINEN	39
7.1	Yleiseen käyttöön tarkoitettua tilinpäätöskokonaisuutta koskeva tilintarkastuskertomus ja tilintarkastuskertomuksen mukauttaminen	39
7.2	Tilinpäätöspäivän jälkeiset tapahtumat	40
8	PÄÄTELMÄT	41
8.1	Havaintoja tilintarkastusalasta	41
8.2	Havaintoja työkirjoista ja työkirja-avusteisesta tilintarkastuksesta	42
8.3	Työkirjojen heikkouksia ja vahvuuksia	43
8.4	Työkirjojen uhkia ja mahdollisuuksia	44
8.5	Yhteenveto opinnäytetyöstä	45

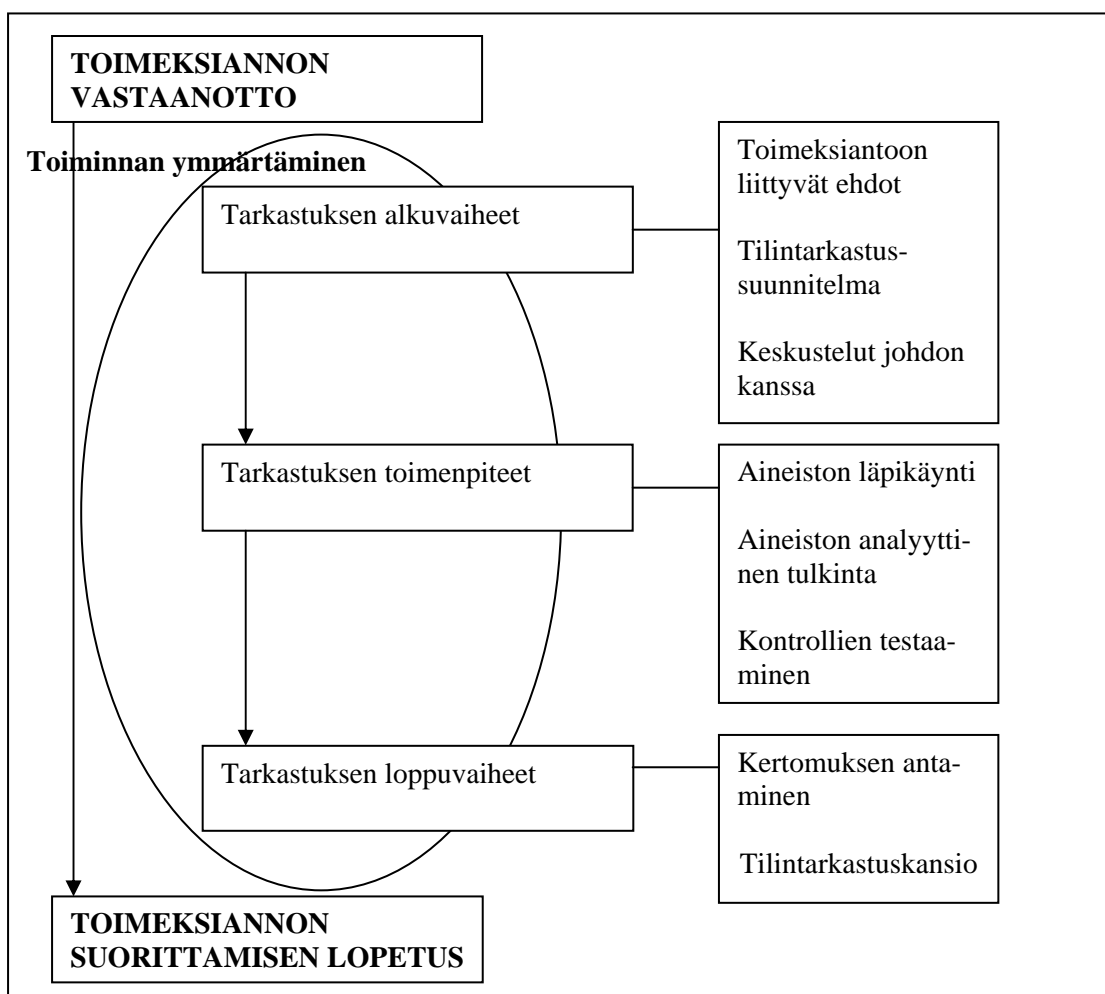
Tilintarkastustyön ympäristö on ollut muutoksessa viime vuosina. Tekniikan kehittyminen, yhteiskunnan muutos ja valvonta ovat vaikuttaneet tilintarkastustyön vaatimuksiin. Kokonaisvaltainen työnkuvan muuttuminen on korostanut työn dokumentoinnin ja tilinpäätösaineiston analyttisen tarkastelun tarpeellisuutta. Nämä ovat luoneet pohjaa työkirjojen käyttämiselle tilintarkastusta toteutettaessa. Dokumentoitujen työpapereiden avulla tilintarkastaja pystyy osoittamaan, että suoritettu tarkastus on hyvän tilintarkastustavan mukainen.

Opinnäytetyön toimeksiantajana toimii kuopiolainen tilintarkastustoimisto. Yrityksen tavoitteena on pyrkiä kehittämään työtä sekä sen laatua työkirjojen avulla. Yrityksen koon kasvu ja assistentin valmistautuminen tilintarkastajan ammattitutkintoon ovat osaltaan synnyttäneet tarvetta työn kehittämiseksi ja toimintatapojen päivittämiselle. Tarvitaan työväline, jolla assistentin ja tilintarkastajan tekemät työt saadaan yhdistettyä toisiinsa. Opinnäytetyön avulla pyritään luomaan kokonaisvaltainen mielikuva tekijälle sekä assistentille käytettävistä työkirjoista ja tilintarkastuksen vaatimuksista.

Opinnäytetyön tavoitteena on analysoida kahta eri atk-pohjaista työkirjaa ISA-standardien kautta ja muodostaa mielipide niiden soveltuvuudesta työkäytössä. Tarkoituksena on, että toinen työkirjoista tulisi päivittäiseen käyttöön. Työkirjat toimivat muistin tukena ja selkeyttävät toimimaan standardivaatimusten mukaisesti. Ne samalla päivittävät toimintatapoja yrityksessä. Opinnäytetyössä käytetään poimintoja työkirjoista ja standardeista. Analysointia tehdään noteeraamattomien osakeyhtiöiden tarkastuksien yhteydessä.

Työyhteisön kehittymisen tarve on syntynyt yhteiskunnan ja lainsäädännöllisten vaatimusten myötä. Opinnäytetyössä käsitellään tilintarkastusalaan vaikuttavat ISA-standardit ja suositukset. Tunnuksien analysoinnin tarkempi tutkiminen sekä standardien soveltamisohjeet on laajuutensa takia rajattu opinnäytetyön ulkopuolelle. Opinnäytetyö tehdään kvalitatiivisena tutkimuksena, jolloin sen lähtökohtana on todellisen elämän kuvaaminen. Kohdetta pyritään tutkimaan tällöin kokonaisvaltaisesti. Opinnäytetyön metodina käytetään osallistuvaa havainnointia, jolloin tekijän oma havainnointi on merkittävässä roolissa tuloksien saavuttamisessa. (Hirsjärvi ym. 2004, 152-153).

Luvussa kaksi käsitellään tilintarkastajan työnkuvan muodostumiseen ja vaativuuteen vaikuttavia tekijöitä. Yhteiskunnan muutos sekä tekniikan kehittyminen ovat muuttaneet tilintarkastajan työnkuvaa. Muutokset ovat tiukentaneet tilintarkastustyön valvontaa, josta syystä esimerkiksi työn dokumentointi on erittäin tärkeää. Kolmannessa luvussa on käsitelty tilintarkastustyön historiaa, selvitetty syitä standardien voimaantulle sekä esitelty vertailtavat ohjelmat ja standardit lyhyesti. Neljännessä luvussa käsitellään tilintarkastuksen toimittamiseen liittyviä asioita sekä sivutaan tilintarkastuksen analyttistä vaihetta.

Kuvio 1. Tilintarkastuksen kulkukaavio toimeksiannon saamisesta raportointiin.

Tilintarkastuksen kulkua on kuvattu kuviossa 1. Luvut viisi, kuusi ja seitsemän on jaettu kuvion mukaisesti alkuvaiheeseen, toimenpiteisiin ja loppuvaiheeseen. Standardit on koottu sellaiseen järjestykseen, jossa ne on nähty esiintyvän yllä olevassa kulkukaaviossa. Näissä luvuissa vertaillaan myös työkirjoja. Viimeisessä luvussa kootaan käsitellyt asiat tiiviiksi pohdinnaksi SWOT-analyysia soveltaen.

2 TILINTARKASTUKSEEN VAIKUTTAVAT SÄÄNNÖKSET

Tilintarkastajan työhön vaikuttavat useat erilaiset säännökset ja ohjeet. Tilintarkastajan tulee noudattaa työssään voimassa olevia lakeja ja standardeja. Tilintarkastuslain sisältö velvoittaa tilintarkastajaa toimimaan hyvän tilintarkastustavan sekä eettisten ohjeiden mukaisesti.

2.1 Hyvä tilintarkastustapa ja muut säädökset

Suomessa tilintarkastajan tuli noudattaa hyvää tilintarkastustapaa kaikessa toiminnassaan jo ennen standardien velvoittavuutta. Sen oli tarkoitus vaikuttaa eettisesti ja ammatillisesti tilintarkastukseen luoden samalla käytänteisiin tapaoikeutta (Blummé 2008, 25). Hyvän tilintarkastustavan mukaan tehdyssä tilintarkastuksessa on noudatettu lakeja ja ohjeistuksia, joita voidaan pitää olennaisina tarkastettavaan yhteisöön nähden. Tapa edellyttää tilintarkastajan suunnittelemaan ja suorittamaan tarkastuksen siten, että hän kykenee muodostamaan käsityksen tilinpäätöksen oikeellisuudesta. Samalla tulisi saada kohtuullinen varmuus siitä, ettei tilinpäätös ja toimintakertomus sisällä olennaisia virheitä tai puutteita. Kohtuullinen varmuus tulee saada myös siitä, että yhteisön jäsenet ovat toimineet heitä sääntelevän lain mukaisesti. Tilintarkastuksesta annetaan tarkastetulle yhteisölle kirjallinen tilintarkastuskertomus (Blummé 2008, 66).

Tilintarkastuslain, standardien ja suositusten lisäksi tilintarkastukseen vaikuttaa myös kirjanpitolaki sekä voimassaoleva yhteisöä säätelevä laki. Esimerkiksi osakeyhtiön tilintarkastuksissa on noudatettava myös osakeyhtiölain säännöksiä. Tilintarkastuksessa tulee huomioida, että tilikauden liiketapahtumat ja tilinpäätös on tehty kirjanpitolain mukaisesti. Lisäksi on huomioitava osakeyhtiölain sääntely yrityksen muussa toiminnassa, kuten päätöksenteossa.

2.2 Eettiset ohjeet

Ihmisten eettinen käyttäytyminen on välttämätöntä yhteiskuntien kurinalaisuuden säilyttämiseksi. Eettisyyden voidaan nähdä olevan yhteiskunnan koossa pitävä voima. (Arens ym.1997, 67.) Ohjeistuksilla voidaan nähdä olevan merkitystä tilintarkastajan ammatin yleiseen uskottavuuteen ja luotettavuuteen. Tilintarkastajaa velvoittavat

standardien ja lain säädösten lisäksi myös eettiset ohjeet. Ne sisältävät määritelmiä siitä, millaisia periaatteita tilintarkastajan tulee työssään ja ammatissaan noudattaa. Nämä periaatteet voivat olla helposti yleistettäviä tilintarkastajan toimintaa arvioitaessa. (Horsmanheimo, ym. 2008, 239.)

Tilintarkastajan eettisten ohjeiden peruseriaatteita ovat rehellisyys, objektiivisuus, ammatillinen pätevyys ja huolellisuus, salassapitovelvollisuus sekä yleinen ammatillinen käyttäytyminen. Tilintarkastajan tulee ottaa huomioon myös yleinen etu toiminnassaan. Erilaiset olosuhteet voivat vaikuttaa periaatteiden vaarantumiseen, kuten tilintarkastajan painostaminen tai lähisukulaisuuden aiheuttama oman intressin uhka. (KHT-yhdistys 2008 A, 20-22; Horsmanheimo, ym. 2008, 241.)

3 STANDARDIT JA TYÖKIRJAT

Tilintarkastuksen toimintaympäristö on viimeisinä vuosikymmeninä ollut monenlaisessa muutoksessa. Tekniikan kehitys ja tilintarkastusta koskevien säännösten muuttuminen on tuonut tilintarkastajan työhön uusia ulottuvuuksia kirjanpidon manuaalisesta käsittelystä sen sähköiseen analyttiseen tulkintaan. Yrityksen itsestään tuottaman informaation luotettavuuden vaatimukset ovat muuttuneet. Nämä ovat vaikuttaneet oleellisesti tilintarkastajien työnkuvan sekä menetelmien muutoksiin. Tilintarkastajan rooli on muuttunut yhä konsultoivampaan muotoon. Konsultoinnin merkityksen kasvu aiheuttaa analyttisen tarkastelun tarvetta.

Tilintarkastusvaatimusten tiukentumisen myötä on markkinoille tullut atk-pohjaisia ohjelmistoja, joiden tavoitteena on tuoda voimassaolevat standardit tilintarkastajan arkipäiväiseen toimintaan. Lisäksi ne on tarkoitettu toimimaan tilintarkastajan muistin tukena. Erilaisia työkirjoja onkin ollut jo parin vuosikymmenen ajan. Esimerkiksi Tilintarkastajayhteisö HTM ry on julkaissut vuonna 1985 tilintarkastajan käsikirjan. Käsikirjan rakenne muodostuu neljästä eri tarkastusalueesta käsittäen muistilistoja sisäisen kontrollin, kirjanpidon, tilinpäätöksen ja hallinnon tarkastamisesta. (HTM ry 1985.)

3.1 Tilintarkastajan työnkuvan muuttuminen

Osakeyhtiöiden muodostumiseen on vaikuttanut maailmankaupan kasvu jo vuosisatojen ajan. Kasvu on lisännyt liike-elämän pääoman tarvetta jo 1600-luvulta lähtien. Kuitenkin vasta osakeyhtiölain säätämisestä Suomessa vuonna 1895 voidaan katsoa varsinaisen kirjanpidon valvonnan kehittämisen eli lakisääteisen tilintarkastuksen alkaneen. (Kosonen 2005, 37; Usva 1957, 7.)

Leena Kosonen (2008) on kirjoittanut artikkelissaan Tilintarkastus-revision lehdessä tilintarkastajan työn kohteen muutoksista. Hänen mukaansa tilintarkastajan aikaisempi rooli numeroiden tarkastajasta on vaihtunut nykypäivän organisaation käytäntöjen ja johdon toimien tarkasteluun samalla kun tarkastusmenetelmät ovat kehittyneet. Tositteiden yksityiskohtaisesta tarkastamisesta on vuosisadan aikana siirrytty sähköiseen kirjanpitoon ja monipuolisten analyysien ja laskelmien tuottamiseen. Tilintarkastajan

rooli on kehittynyt konsultoivaksi asiantuntijaksi, jonka työkenttä muodostuu direktiivien ja kansainvälisten standardien ohjaamasta globaalista ympäristöstä. (Kosonen 2008, 32-38.)

Muutokset toimintaympäristössä ovat vaikuttaneet eniten julkisen kaupankäynnin kohteena oleviin yhteisöihin. Niitä koskevat vaatimukset ovat sekä lisääntyneet ja tiukentuneet. Toimintaympäristön muuttuminen ja suuryrityksiä koskevan sääntelyn tiukentuminen on kuitenkin heijastunut myös pienempiä, noteeraamattomia yrityksiä koskeviin vaatimuksiin. Tosin tälle sääntelylle vastapainona on esitetty hankkeita, jotka yksinkertaistaisivat sääntelyä. Näiden tavoitteena olisi pyrkiä ohentamaan pienten ja keskisuurten sääntelystä aiheutuvaa hallinnollista taakkaa. (Alakare ym. 2008, 16.)

Tilintarkastusalan muutosten johdosta tilintarkastus muuttuu muodollisemmaksi ja samalla tarkastuksen painoarvo siirtyy yhtiön johtoa koskevista arvioista yhä enemmän numeroiden tarkasteluun. Tämä aiheuttaa tilintarkastusalan arvostuksen alentumiseen esimerkiksi suuren yleisön näkökulmasta. Lainsäädäntöjen muutokset asettavat tilintarkastukselle yhä vaativampia haasteita, joissa tilintarkastaja voi joutua ylivoimaisen tehtävän eteen. (Tuokko 2008, 173-175.)

Suurin osa suomalaisista yhteisöistä on pieniä tai keskisuuria. Blummén mukaan joskus uudet normit soveltuvat huonosti Suomen lainsäädöksen perinteisiin ja voivat olla jopa ristiriidassa kansalliseen käytäntöön peilattuna (Blummé 2008, 75). Kansainväliset tilintarkastusstandardit on kehitetty keskittyen sääntelemään enemmän suuria yhteisöjä, joten pienten yritysten tarkasteluun kansainväliset standardit voivat olla käytössä jopa raskaita. Kansainväliset tilintarkastusstandardit ovat lähtöisin maasta, jossa lainsäädäntö on lähtökohtaisesti erilainen suomalaiseseen lainsäädäntöön nähden. Tällöin kulttuurierojen vaikutus on oleellinen tekijä standardien soveltuvuudessa suomalaisen tilintarkastustyöhön. Toisaalta standardien vaikutus voi tuoda uudenlaisen näkökulman tilintarkastusten suorittamiseen ja menetelmiin.

3.2 Standardien taustaa

Yksi liike-elämän tunnetuimmista yritysskandaaleista 2000-luvulla on ollut Enronin tapaus Yhdysvalloissa. Siinä yritys pystyi peittelemään tappioitaan useita vuosia käyt-

tämällä erilaisia kirjauskeinoja ja väärennettyjä tositteita kirjanpidossaan. Se loi ulko-maailmalle illuusion miljardien voitoista, vaikka todellisuudessa se tekikin todella suuria tappioita (Healy, ym. 2003).

Enronin tapaus on ollut yksi merkittävä tekijä siihen, miksi standardeja säätämällä on yhä enemmän ja laajemmin alettu kontrolloimaan tilintarkastajien työtä. Vaikka sääntelyä on ollut jo ennen skandaalia, tapaus antoi standardien määrittämiselle uutta potkua. Sen jälkeen ne ovat saaneet laajamittaista huomiota ympäri maailman.

3.3 Standardit ja suositukset yleisesti

Tilinpäätöskandaalit saivat runsaasti kansainvälistä huomiota ja loivat paineen siirtyä aikaisempaa tiukempaan sääntelyyn. Ensimmäisenä sääntelyä uudistettiin Yhdysvalloissa. Heidän tiukentuneet tilintarkastusalan säännökset ovat kiristäneet myös eurooppalaista sääntelyä.

Standardit eroavat tilintarkastuksen menettelytavoista siten, että standardien avulla pystytään mittaamaan toiminnan laatua. Menettelytavoilla viitataan toimiin, joihin tarkastuksen suorittamisessa on sitouduttu (Weirich, ym. 1996, 82). Standardit ovat jokaista tilintarkastajaa yhdenmukaisesti sääntelevää ohjeistusta siitä, kuinka tilintarkastus tulee suorittaa. Menettelytavat voivat vaihdella laajastikin eri tilintarkastajien kesken. Standardeilla ohjataan tilintarkastajaa ennakolta määriteltyyn toimintamalliin ja skeptisyyteen tilintarkastuksessa. Suomessa ne tulivat noudatettaviksi tilintarkastuslain uudistumisen yhteydessä vuonna 2007. Lakiin on tullut pykälä kansainvälisten säädösten eli yhteisössä sovellettavaksi hyväksytyjen tilintarkastusstandardien noudattamisesta. Sen mukaan niiden noudattaminen on osa tilintarkastuslain tasoista sääntelyä. (Alakare, ym. 2008.)

Tilintarkastussuositukset ovat KHT-yhdistyksen antamaa ohjeistusta siitä, kuinka tilintarkastus tulee suorittaa. Suositukset on tehty mahdollisimman pitkälti IFAC:n antamia tilintarkastusalan standardeja vastaaviksi, vaikkakin muutoksia Suomessa vallitsevien standardien vastaavuuteen on. (KHT-yhdistys 2008, 5.) Suositukset eivät kuitenkaan ole yhtä velvoittavia kuin standardit vaan niitä tulee noudattaa soveltuvin osin. KHT-yhdistyksen (2008) antamien ohjeiden mukaan tilintarkastajalla on oikeus poiketa tilintarkastussuosituksista tilintarkastuksen tavoitteiden saavuttamiseksi. Poik-

keukset on kuitenkin pystyttävä perustelevaan. (KHT-yhdistys 2008, 398.) Suositus kumoutuu, kun sitä vastaava standardi astuu voimaan.

Suomessa kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja on sovellettu lain voimaantulopäivämäärän (1.7.2007) jälkeisien tilikausien tarkastuksissa. Sekä standardit, että suositukset noudattavat lähes samaa järjestystä kuin tilintarkastuksen toimittaminenkin sen alkamisesta loppumiseen. Joitakin poikkeamia järjestyksestä on ja standardit sisältävät useita viittauksia toisiin standardeihin.

3.4 Työkirjat

Opinnäytetyössä tarkasteltavat työkirjat ovat Excel -taulukkolaskentaohjelman sovelluksia ja ne toimivat Microsoft-office -työympäristössä. Gävertin (2008) mukaan työkirjan tavoitteena on tuoda standardien mukainen tarkastus osaksi työruutiinia, tuottaa tarvittava dokumentaatio työpapereihin ja arkistointiin sekä lisätä työn tuottavuutta. (Gävert 2008, 1-3.)

Työkirjan 1 peruseriaatteena on työkirjan avoimuus. Työkirjaan on mahdollista lisätä omia taulukoita tai poistaa jo olemassa olevia taulukoita tilintarkastajan oman tarpeen mukaisesti. Työkirjassa 2 muokkaamismahdollisuutta tarpeiden mukaan on sen sijaan vähemmän ja ohjelman sisältämiä kaavoja on suojattu. Nämä toimivat suojana käyttäjän mahdollisille virheille.

Työkirjan 1 rakenne voidaan jakaa neljään rakenteellisesti suurempaan osaan. Ensimmäinen osa koskee yhteisön yleisiä tietoja. Näitä ovat muun muassa osakkeenomistajista, kaupparekisteriotteelta ja yritystietojärjestelmästä saatavat tiedot. Seuraavassa osassa syötetään tuloslaskelman ja taseen tiedot. Ohjelma laskee tunnuslukuja analyytistä tulkintaa varten, ja ne esitetään myös graafisina kuvioina. Samalla määritetään olennaisuuden raja tarkastettavassa yhteisössä. Kolmannessa osassa on tarkastuslista. Tilintarkastuksen suunnittelu ja toimittaminen on tarkoitettu tehtäväksi listan avulla. Tarkastuslista on tämän työkirjan tärkein työkalu. Neljäs osa sisältää tilintarkastajan lokitiedot sekä havainnot, joita hän on tehnyt tarkastuksen aikana. Lokitietoja voidaan käyttää hyväksi laskutuksen perustana sekä työajan seurannassa.

Työkirjan 2 rakenteen hallinta on suunniteltu siten, että taulukot on linkitetty toisiinsa. Liikkuvuus taulukosta toiseen on tehty mahdollisimman yksinkertaiseksi. Työkirjan tärkein sivu on sen etusivu, jossa tarkastuslista sijaitsee. Sen avulla voidaan hallita kokonaisuutta. Yksittäisen taulukon sisältämä olennainen tieto tarkastuksen tilasta linkittyy tarkastuslistaan.

Työkirjan 2 ensimmäisessä vaiheessa syötetään tuloslaskelman ja taseen tiedot taulukkoon. Sen jälkeen siirrytään yrityksen perustietoihin, sekä tilintarkastussuunnitelman tekemiseen. Järjestys ottaa huomioon suunnitteluvaiheessa pohdittavan olennaisuudenrajan huomioimisen. Muuten taulukoiden käyttöjärjestyksen voi määrittellä itse.

4 TILINTARKASTUKSEN OSA-ALUEET

Tilintarkastuslain (459/2007) mukaan tilintarkastus käsittää yhteisön tai säätiön tilikauden kirjanpidon, tilinpäätöksen, toimintakertomuksen ja hallinnon tarkastuksen (Tilintarkastuslaki 3 luku 11 §).

Tilintarkastuksen toimittamiseen liittyvät sen tavoite, dokumentointi ja analyttinen tarkastaminen. Dokumentointi syntyy ja muokkautuu yleensä tilintarkastuksen toimitamisen yhteydessä. Analyttinen tarkastaminen on erilaisten rahavirtalaskelmien sekä tunnuslukujen laskentaa ja vertaamista esimerkiksi edellisen vuoden vastaaviin tunnuslukuihin. Analyttinen tarkastelu tukee tilintarkastuksen kokonaisuutta. Se auttaa tilintarkastajaa muodostamaan käsityksen yhteisön toiminnan jatkuvuudesta ja toiminnan muodostumisesta pitkällä aikavälillä. Tilintarkastuksen tavoite täyttyy dokumentoinnin ja analyttisen tarkastelun kautta.

Yrityksen toimiva johto on vastuussa tilinpäätösinformaation tuottamisesta. Ulkopuolisille tahoille annettavaa tilinpäätösinformaatiota voidaan pitää luotettavampana, kun se on ollut tilintarkastuksen kohteena. Tarkastamaton informaatio voi sisältää sekä tahallisia että tahattomia virheitä. Se ei myöskään paljasta mahdollisia petoksia. Tilinpäätösinformaatiosta ovat omistajien lisäksi kiinnostuneita muun muassa velkojat sekä valtion hallinto. (Millichamp 1996, 2). Esimerkiksi yhteisö tarvitsee yleensä tarkastetun tilinpäätöksen hakiessaan lainaa yrityksen toimintaa tai investointia varten.

4.1 Tilintarkastuksen tavoite

Tilintarkastuksen tavoitteena on antaa lausunto tilinpäätöksen oikeellisuudesta. Sen lisäksi tilintarkastajan tulee varmistua siitä, että toimintakertomus ja tilinpäätös tiedot ovat ristiriidattomia ja tarkastettavan yhteisön vastuuvolliset henkilöt ovat toimineet yhteisöä koskevien säännösten mukaisesti. (Waris 2009.)

Keskeinen kirjanpidon tarkastuksen tavoite on varmistua myös siitä, että tositteilla on yhteys pää- ja päiväkirjanpitoon sekä tuloslaskelmaan ja taseeseen audit trail -periaatteen mukaisesti. Kirjanpidon tarkastus liittyy olennaisena osana tilinpäätösten tarkastamiseen. Ennen kuin kirjanpidon oikeellisuudesta ja täydellisyydestä voidaan

varmistua, on perehdyttävä tarkastuskohteen tietojärjestelmiin. Tarkastustyön apuna on käytettävä aineistotarkastusta. Se käsittää koko tilikauden aikaiset liiketapahtumat. Tilinpäätöksen tarkastaminen sisältää tuloslaskelman, taseen erien ja liitetietojen oikeellisuuden tutkimisen. Mikäli tilinpäätökseen on liitettävä toimintakertomus, tulee myös sen oikeellisuus tarkastaa. Toimintakertomuksen ja tilinpäätöksen ristiriidattomuudesta tulee antaa erillinen lausunto tilintarkastuskertomukseen. Hallinnon tarkastuksen tavoitteena on tarkastaa vastuuvollisten henkilöiden toiminnan laillisuutta, kuten päätöksenteon laillisuus tai yhtiöjärjestyksen noudattaminen. (Alakare, ym. 2008, 60-64.)

4.2 Tilintarkastuksen eteneminen

Tilintarkastuksen etenemistä on kuvattu johdannossa olevassa kuviossa sivulla kahdeksan. Siinä on pyritty selvittämään tilintarkastuksen yleistä kulkua ja standardien kytkeytymistä toimeksiannon etenemiseen. ISA-standardien mukaan tehdyn tilintarkastuksen on tarkoitus antaa tilintarkastajalle kohtuullinen varmuus siitä, että kirjanpito ja tilinpäätös eivät sisällä olennaisia puutteita tai virheitä. Kohtuullinen varmuus saadaan, kun valitaan tarkastettavan kohteen aineistosta osioita lähempään tarkasteluun. Näiden perusteella tilintarkastaja voi muodostaa johtopäätöksen tilinpäätöksen oikeasta ja riittävästä kuvasta. Tilinpäätös voi antaa kuitenkin vain kohtuullisen varmuuden täydellisen varmuuden sijaan, vaikka kaikki tilikaudelle kuuluvat tositteet tarkastettaisiin. Standardit ja suositukset on lähtökohtaisesti luotu riskien hallinnan näkökulmasta.

Tilintarkastuksen toimeksianto alkaa, kun tilintarkastajan valinta tehdään ja päättyy, kun aineisto palautetaan yhteisölle tilintarkastuskertomuksen antamisen jälkeen. Toiminnan ymmärtämisen voidaan nähdä vaikuttavan koko tilintarkastuksen ajan. Kuviossa 1 (s. 8) se on kuvattu ovaalin muotoisena ympyränä taustalla. Tilintarkastajan tulee ymmärtää yhteisön toiminta ennen kuin tilintarkastukseen sisältyviä riskejä voidaan tunnistaa ja arvioida. Riskien tunnistamisvaiheessa oleellista on tilintarkastajan oma arvio ammattitaidostaan ja riippumattomuudestaan toimeksiannossa. Lisäksi ennen tilintarkastussuunnitelman laatimista tulisi keskustella yhteisön toimivan johdon kanssa yhteisön toimintatavoista ja menetelmistä. Tilintarkastussuunnitelmaa laadittaessa pohditaan yrityksessä vaikuttavia mahdollisia tilintarkastusriskejä. Suunnitelman

laatimisessa voidaan ottaa kantaa myös testattavan aineiston suuruuteen sekä olennaisuuden rajaamiseen.

Riskien arvioinnin ja tilintarkastussuunnitelman tekemisen jälkeen tarkastettavaa aineistoa käydään läpi. Käytettävät menetelmät voivat vaihdella laajastikin eri toimeksiantoissa. Riskeihin vastaaminen tapahtuu analyyttisen tulkinnan ja kontrollien testauksen lisäksi myös aineistotarkastuksen avulla. Analyyttisessä tulkinnassa lasketaan erilaisia tunnuslukuja tilinpäätösaineistosta. Tunnuslukujen laskemiseen voidaan käyttää erillistä ohjelmaa, johon tuloslaskelman ja taseen luvut syötetään. Kontrollien testausta voidaan tehdä tilikauden päättymisen jälkeen tai sen kuluessa. Yhteisön toimintojen tulisi olla sellaisia, että väärinkäytösten riski olisi mahdollisimman alhainen. Tarkastetusta tilinpäätösaineistosta annetaan kirjallinen tilintarkastuskertomus. Lopuksi kaikesta kertyneestä dokumentaatiosta luodaan oma tilintarkastuskansio ja tarkastettu aineisto palautetaan asiakkaalle.

4.3 Tilinpäätösaineiston analyyttinen tarkastaminen

Tilintarkastajan on tehtävä analyyttistä tarkastelua tilinpäätösaineistolle varmistuakseen siitä, että tilinpäätösaineisto antaa oikeat ja riittävät tiedot tilikauden tapahtumista. Tilinpäätösaineistosta tehdään johtopäätöksiä muun muassa tunnuslukujen laskennan avulla. Analyyttinen tarkastelu voi perustua esimerkiksi perinteisiin kannattavuuslaskelmiin tai lukujen kehittymiseen tietyn ajan kuluessa. Tilintarkastajan työkirjoissa esiintyy paljon analyyttiseen tarkasteluvaiheeseen kuuluvia tunnuslukuja.

Kannattavuuden mittaaminen ja arviointi ovat hyvin tärkeitä osia tilinpäätösaineiston analyyttisessä tarkastelussa. Yrityksen huono kannattavuus pitkällä aikavälillä johtaa maksukyvyyn menetykseen ja konkurssin vaara aktualisoituu. Kannattavuutta mitataan muun muassa myyntikateprosentin sekä oman pääoman tuottoprosentin avulla. (Anderson ym. 2001, 40 -56.)

Yrityksen toimintaedellytyksiin liittyy hyvin vahvasti myös maksuvalmiuden tunnuslukujen laskenta. Anderson ym. (2001) esittävät, että yrityksen taloutta voidaan kuvata joko tuloksen tai maksuvalmiuden muodossa (Anderson ym. 2001, 156). Maksuvalmiudella tarkoitetaan yrityksen kykyä suoriutua kaikista sen maksuvelvoitteistaan ennen niiden erääntymistä. Tunnuslukujen tulkinnan avulla tilintarkastaja voi ottaa

kantaa going concern eli jatkuvuuden -periaatteeseen. Periaatteen vaarantumisen riski voi vaikuttaa annettavaan tilintarkastuskertomukseen.

Analyttisestä tarkastuksesta on KHT-yhdistyksen antamassa tilintarkastussuosituksessa numerossa 520. Analyttinen tarkastus on tarkastettavan yhteisön taloudellisten tunnuslukujen sekä taloudellisten lukemien vertaamista esimerkiksi edellisten vuosien vastaaviin tietoihin tai tilikauden muihin lukuihin. Analyttistä tarkastusta käytetään hyväksi myös jatkuvuutta ja kehitystä arvioitaessa sekä tilintarkastuksen yhteenvetovaiheessa. (KHT-yhdistys 2008, 453-459.) Analyttisestä tarkastuksesta on tullut tärkeä työkalu tilintarkastajan työssä. Analyttistä tarkastusta tulisi suorittaa ennen tositarkastuksen tekemistä kontrollien tarkastamisen yhteydessä. Suurten yhteisöjen tarkastuksissa analyttistä tarkastelua ja vertaamista tulisi tehdä jo ennen tilikauden päättymistä vastaavan ajankohdan vertailulukuihin.

4.4 Tilintarkastajan työpaperit

KHT-yhdistyksen suosituksissa on alettu kiinnittää huomiota muun muassa riskikartoitukseen, tarkastustyön huolelliseen ennakkosuunnitteluun sekä dokumentointiin jo 1980-luvulta lähtien (Kosonen 2008, 36). Tilintarkastajan työkirjojen käyttäminen tukee standardien mukaista tarkastustyötä ja vastaa dokumentoinnin kasvaneisiin haasteisiin. Niiden avulla tilintarkastaja huomioi tarkastukseen olennaisen standardin.

Tarkastustoimet ja niissä tarvittavat työpaperit on dokumentoitava huolellisesti, koska tilintarkastajan työn laatua seurataan. Tilintarkastajan työpapereista on hyötyä myös tilintarkastajalle itselleen, sillä niiden avulla tilintarkastajan on helpompi itse todeta tehneensä kaiken sen, mitä hänen on pitänytkin tehdä (Millichamp 1996, 129). Työpaperit voivat olla muistiinpanoja tarkastuksesta, dokumentoinnin kopioita tai analyysieja tarkastettavasta kohteesta. Työpapereiden toteutukseen tulisi sisällyttää elementtejä, jotka liittyvät tarkastustyön suorittamiseen, päätelmiin sekä yksityiskohtaisiin tukiin tehdyille päätelmille. Työpapereiden merkitys tilintarkastajan työn suunnittelussa ja toteutuksessa on olennainen. Niiden laatiminen on tärkeää myös tilintarkastajan työn valvonnan kannalta. Tilintarkastajan työtä valvotaan määräjain, sillä se perustuu tilintarkastuslakiin. Laaduntarkastuksessa keskitytään nimenomaan työpapereiden tarkastamiseen. Täsmällisen dokumentoinnin avulla tilintarkastaja voi osoittaa, että hä-

nen suorittamansa työ on tehty hyvän tilintarkastustavan mukaisesti. (Korkeamäki 2008, 94; Yost 1997, 76-77.)

Millichamp (1996) esittää, että standardisoiduissa tilintarkastajan työpapereissa on etuja siihen kuin tilintarkastuksen suorittamisessa ei käytettäisi tiettyä ”kaavaa” avuksi. Standardoidut työpaperit ovat tehokkaita tullessaan työntekijöille tutuiksi. Niiden avulla työtehtäviä voi delegoida esimerkiksi assistenteille. (Millichamp 1996, 147.) Tilintarkastusstandardit eivät määrää työpapereiden muotoa tai määrää dokumentoinnissa. Tilintarkastusyhteisöissä dokumentoinnin apuna käytettävät tarkastuslistat ovat liki samanlaisia tarkastuksesta toiseen.

4.5 Tilintarkastusdokumentaatio

Tilintarkastuksesta syntyvä dokumentaatio liittyy tilintarkastajan työpapereihin. Työpapereista muodostuu kansioon tehtävä dokumentaatio. Tilintarkastustyön dokumentointia ja sen vaatimuksia on ohjeistettu tilintarkastusstandardissa 230. Sen mukaan tilintarkastusdokumentaatio tulee laatia oikea-aikaisesti. Laaditun dokumentin on sisällettävä tarpeellinen määrä tarkoitukseen soveltuvaa tietoa sekä todistusaineistoa siitä, että tilintarkastus on suoritettu standardien mukaisesti. Dokumentaatio, joka on tehty tilintarkastuksen yhteydessä, on todennäköisemmin laadukkaampaa ja täsmällisempää kuin jälkepäin tehty dokumentaatio. (KHT-yhdistys 2008, 243-251.)

Tilintarkastuksen dokumentaation tulisi kuvata nimenomaisesti tarkastettua kohdetta. Dokumentaatio ei saisi sisältää sellaista aineistoa, jota ei tosiasiallisesti ole tarkastettu. Nämä voivat olla toiminnoittain koottavat dokumentit, kuten pöytäkirjat tai saldotteet.

Toimeksiantoyrityksessä tilintarkastusevidenssiä kerätään vaiheittain sen syntymisen mukaan. Työkirjat vastaavat dokumentoinnin haasteisiin siten, että itse työkirjasta syntyy tarvittavaa dokumenttia. Niiden avulla dokumentaatiota syntyy muun muassa tilintarkastuksen suunnittelusta, hallinnon tarkastamisesta sekä tilintarkastukseen käytettävästä ajasta. Työkirjojen lisäksi tehdään myös muuta dokumentointia, joista työkirjoihin tehdään erilliset merkinnät.

Dokumentaatio voi olla joko sähköisessä tai kirjallisessa muodossa. Se tulisi laatia siten, että toinen kokenut tilintarkastaja pystyy kohdetta etukäteen tuntematta muodostamaan käsityksen siitä, mitä tilintarkastuksessa on tapahtunut. Tavanomaisesta tarkastuksesta poikkeamisesta ja poikkeuksellisista olosuhteista tulisi tehdä myös dokumentaatiota. Syntyneestä dokumentaatiosta tulisi koota tilintarkastuskansio tilintarkastuskertomuksen antamispäivän jälkeen. Kansio tulee säilyttää muuttamattomana säilytysajan loppuun saakka. Säilytysaika on kymmenen vuotta tarkastamisesta. (KHT-yhdistys 2008, 243-251.)

Toimeksiantoyrityksessä syntyvää dokumentaatiota säilytetään sähköisessä muodossa. Tilintarkastuksen aikana hankittu kirjallinen evidenssi skannataan tietokantaan, jossa tilintarkastuskansio sijaitsee. Tietokanta luokittelee dokumentit asiakkaittain ja tilikausittain. Kansion sisältöä voidaan muuttaa säilytysajan kuluessa. Säilytysaika on kymmenen vuotta tarkastusvuoden päättymisestä lähtien.

5 TILINTARKASTUKSEN ESITYÖT

Tähän lukuun on koottu tilintarkastusalalla vaikuttavat standardit ja suositukset, jotka liittyvät toimeksiannon vastaanottamiseen, tilintarkastuksen riskien tunnistamiseen ja arviointiin.

Kuvion 1 (s. 8) mukaisesti tilintarkastus alkaa toimeksiannon vastaanottamisesta kaikkiin niihin toimenpiteisiin, jotka vaikuttavat lopputuloksen saavuttamiseen. Ennen varsinaisia toimenpiteitä tulee suorittaa valmistelevia toimenpiteitä tarkastusta varten. Näihin kuuluvat tilintarkastuksen tavoitteet ja yleiset periaatteet sekä tarkastustyö laadunvalvonta ja väärinkäytöksen huomioiminen. Nämä vaikuttavat olennaisilta osin tilintarkastussuunnitelman tekemiseen.

5.1 Tilintarkastuksen tavoitteet ja yleiset periaatteet

Tilintarkastusstandardi 200 käsittelee tilintarkastuksen suorittamiseen liittyviä tavoitteita ja yleisiä periaatteita. Tilintarkastuksen tavoitteena on saada muodostettua käsitys tilinpäätöksen laatimisesta voimassa olevan tilinpäätösnormiston mukaisesti. Tilintarkastajan tulisi voida antaa lausunto siitä, antavatko tilinpäätös ja toimintakertomus oikeat ja riittävät tiedot tarkastuskohteen toiminnan tuloksesta. Tilintarkastajan tulee tarkastaa myös yhteisön hallinto ja antaa siitä lausunto. Hallinnon tarkastamisen tavoitteena on selvittää, ovatko vastuuvolliset henkilöt toimineet heitä määrävän yhteisölainsäädännön säännösten perusteella. Yleiset periaatteet käsittävät myös tilintarkastajan eettiset vaatimukset sekä sen, että tilintarkastus on suoritettava hyvän tilintarkastustavan mukaisesti. Jokaisessa tilintarkastuksessa on noudatettava tilintarkastuksen kannalta olennaisia ISA-standardeja. Tilintarkastajan ei kuitenkaan tule todeta noudattaneensa standardeja, mikäli hän ei ole täysin noudattanut jokaista kyseisen tilintarkastuksen kannalta oleellista ISA-standardia. (KHT-yhdistys 2008, 211-230.)

Tilintarkastus sisältää aina riskin siitä, että tilinpäätös voi olla olennaisesti virheellinen ja puutteellinen. Tämä asia on tilintarkastajan otettava huomioon suunnitellessaan ja suorittaessaan tilintarkastusta. Tilintarkastajan tulee olla ammatillisesti skeptinen tehdessään tilintarkastuksia. Käsitteenä ammatillinen skeptisyys tarkoittaa, että tilintarkastaja arvioi kriittisesti kyseenalaistavalla asenteella hankitun tilintarkastusaineiston.

On välttämätöntä, että tilintarkastaja on skeptinen koko tilintarkastuksen ajan saadakseen kohtuullisen varmuuden tilinpäätös informaatiosta. Liian myönteinen suhtautuminen voi johtaa siihen, että tilintarkastaja ei havaitse riskin olemassaoloa. (KHT-yhdistys 2008, 211-230.)

Puutteen tai virheen riskitaso tilintarkastukseen määritellään olennaisuuden kautta. Riskitasot vaihtelevat alhaisesta korkeaan. Tilintarkastajan tulisi saada tilintarkastusriski hyväksyttävän alhaiselle tasolle eri tarkastustoimenpiteillä. Kun riskitaso on määriteltä korkeaksi, tulee tilintarkastajan tehdä enemmän tarkastustoimenpiteitä. Alhaiseen riskitasoon voidaan päästä hankkimalla riittävästi tilintarkastusevidenssiä johtopäätösten tueksi. Suunnitellessaan tilintarkastustoimenpiteitä olennaisen virheen tai puutteen riskiä tulee arvioida kahdella tasolla: tilinpäätöksessä kokonaisuutena ja suhteessa liiketapahtumien lajeihin, tilisaldoihin ja tilinpäätöksessä esitettäviin tietoihin sekä näihin liittyviin kannanottoihin. (KHT-yhdistys 2008, 211-230.)

Tilintarkastusriskin osatekijöitä ovat toiminta-, kontrolli- ja havaitsemisriski. Toimintariskillä tarkoitetaan yhteisön toimintojen mahdollisuutta olennaiselle virheelle tai puutteelle. Kontrolliriski tarkoittaa, että yhteisön sisäinen valvonta ei estä tai havaitse ja korjaa ajoissa mahdollisesti olennaista virhettä tai puutetta. Näitä kahta riskityyppiä esiintyy tilintarkastuksesta riippumatta eli ne ovat yhteisön riskejä. Sekä kontrolli- että toimintariski ovat luonteeltaan enemmän pohdiskeltavia riskejä kuin sen määrittelemistä. Havaitsemisriski on puolestaan tilintarkastajan riski siitä, ettei hän tarkastuksessaan havaitse virhettä tai puutetta, joka voi aineistossa olla. Myöskään havaitsemisriskiä ei voida kokonaisuudessaan poistaa, sillä tilintarkastaja ei tavallisesti tutki kaikkea aineistoa, joka on vaikuttanut tilikauden tuloksen muodostumiseen. (KHT-yhdistys 2008, 211-230.)

Tavoitteisiin ja yleisiin periaatteisiin kuuluvat toimivan johdon vastuut tilinpäätöksestä. Johdon tai hallintoelinten vastuu kirjanpidon ja tilinpäätöksen laillisuudesta ei vähene tilintarkastuksen myötä. Tilintarkastajan velvollisuutena on antaa lausunto, joka koskee tilinpäätöstä. Kirjallinen lausunto voidaan antaa myös mukautettuna. (KHT-yhdistys 2008, 211-230.)

Tilintarkastussuositus 210 liittyy tilintarkastuksen tavoitteisiin ja yleisiin periaatteisiin. Se määrittelee tilintarkastustoimeksiantoon liittyviä ehtoja. Ohjeistusta on myös

asiakkaan pyynnöstä tehtyjen ehtojen muuttamisesta. Toimeksiannon ehdoilla on tarkoitus vähentää mahdollisia väärinkäsityksiä asiakkaan ja tilintarkastajan välillä. Suosituksen mukaan tilintarkastaja voi antaa toimeksiantokirjeen asiakkaalle ennen tarkastustyön aloittamista. Tällöin dokumentaatiota syntyy muun muassa toimeksiannon vastaanottamisesta, suoritettavan tarkastuksen tavoitteista ja tarkastuksen laajuudesta. Jatkuviissa toimeksiannoissa tilintarkastajan tulee harkita, pitääkö toimeksiannon ehtoja muuttaa yhteisössä tapahtuneiden muutosten takia. Muutoksia voivat olla esimerkiksi olosuhteen muutokset tarkastettavassa yhteisössä. Muutoksen asianmukaisuutta tulee harkita, mikäli toimeksiannon ehdot muuttuvat niin, että se johtaisi alempaan varmuustasoon tarkastuksessa kuin aikaisemmin. Lakisääteisen tilintarkastuksen laajuutta ei kuitenkaan voida rajoittaa. (KHT-yhdistys 2008, 398-404.)

Työkirjojen avulla suoritettussa tarkastuksessa käydään läpi kaikki kutakin tarkastusta koskevat oleelliset standardit. Näin tilintarkastaja voi todeta suorittaneensa tarkastuksen standardin vaatimusten tasolla. Työkirjassa 1 standardien otsakkeet on koottu tarkastuslistaan, kun taas työkirjassa 2 ne on jaoteltu eri arkeille. Työkirjat ottavat kantaa yrityksen omien kontrollien toimivuuteen toteamuksen tasolla. Muutoksista raportoidaan työkirjoihin erillisillä merkinnöillä. Työkirjoihin lisätään muun muassa merkintä, milloin viimeisimmät tiedot yrityksen hallinnollisista papereista, kuten kaupparekisteriotteesta on tarkastettu.

Pääasiassa toimeksiantokirjettä ei aikaisemmin ole käytetty pienten yhteisöjen tarkastuksissa Suomessa, vaikka suuret tilintarkastusyhteisöt ovat niitä käyttäneet. Toimeksiantokirjeellä korostetaan muun muassa toimitusjohtajan ja hallituksen vastuita tilinpäätöksen laatimisesta. Tuokko (2008) kuvaa toimeksiantokirjettä johdolta pyydettyään ”vakuuttelukirjeenä”, jonka taustaa selittää hänen mukaansa yksi ainoa tekijä: Enronin skandaali. (Tuokko 2008, 175.)

Toimeksiantokirje voi kuitenkin oikein muotoiltuna ja käytettynä toimia yhtenä informaatiokanavana tilintarkastajan ja asiakkaan välillä. Pienissä yrityksissä kirje ei yleensä ole oleellinen. Niissä päätöksistä vastaavat henkilöt toimivat yleensä myös operatiivisella tasolla. Toimeksiantokirjeestä käytöstä on vain maininnan tasolla olevat kommenttirivit. Toimeksiantokirjeen käytön yleistyessä ja laajentuessa työkirjat voisivat sisältää ohjeistusta kirjeiden laadinnasta ja viestin merkityksestä.

5.2 Menneitä kausia koskevaan taloudelliseen informaatioon kohdistuvien tilintarkastusten laadunvalvonta

Standardi 220 käsittää ohjeistusta tilintarkastusyhteisön henkilöstön velvoitteista, jotka koskevat tilintarkastuksen suorittamista. Sen mukaan toimeksiannosta vastaavan henkilön tulee ottaa vastuu tilintarkastustoimeksiantojen yleisestä laadusta. Tilintarkastajan velvoitteisiin kuuluvat eettiset vaatimukset sekä riippumattomuus toimeksiannosta. Varmistua pitää myös siitä, että tilintarkastustoimeksiantojen hyväksymisessä on noudatettu asianmukaisuutta menettelytapojen suhteen. Standardin mukaan tilintarkastusta suorittavalta tiimiltä yhdessä on oltava sellaiset kyvyt ja pätevyys, että toimeksianto voidaan suorittaa standardien mukaisesti. Tästä vastuussa olevan henkilön tulisi pystyä varmentumaan, jotta tilintarkastuskertomus voidaan antaa. (KHT-yhdistys 2008, 231-242.)

Standardi on luotu suurten yhteisöjen tarkastuksiin, joissa tarkastuksen suorittamiseen tarvitaan useita henkilöitä. Työkirjojen avulla voidaan myös pohtia, riittävätkö työyhteisön kyvyt ja pätevyys toimeksiannon suorittamiseen. Toimeksiantoyrityksessä tilintarkastustiiminä toimivat tilintarkastaja ja assistentti. Tilintarkastajan on otettava huomioon assistentin kyvyt arvioidessa menettelytapoja ja tarkastuksen suorittamista.

5.3 Tilintarkastajan velvollisuus ottaa väärinkäytös huomioon tilintarkastuksessa

Tilintarkastusstandardi 240 sisältää ohjeistusta ja standardeja tilintarkastajan velvollisuudesta ottaa väärinkäytöksen riski huomioon tilintarkastuksessa. Se, onko tilinpäätökseen sisältyvä puute tai virhe tahallinen vai tahaton, erottelee onko kyseessä väärinkäytös vai virhe. Väärinkäytös on tahallinen virhe tai puute tilinpäätöksessä. Nämä riskit tilintarkastajan tulee ottaa huomioon tilintarkastusta tehtäessä. Vilpillisellä mielellä tehtyä taloudellista raportointia on voitu tehdä monella tapaa, kuten esimerkiksi lisäämällä tai poistamalla tilikaudelle kuuluvia tositteita. (KHT-yhdistys 2008, 252-293.)

Väärinkäytösten estäminen kuuluu ensisijaisesti yhteisön toimivalle johdolle ja sen hallinnolle. Väärinkäytöksen riskiä ei tilintarkastaja voi kokonaan välttää, sillä toimiva johto pystyy halutessaan manipuloimaan kirjanpidon tositteita. Tilintarkastukseen sisältyviä riskejä tulisi arvioida, jotta tilintarkastaja saa muodostettua käsityksen yhteis-

söstä, sen sisäisestä valvonnasta sekä sen toimintaympäristöstä. Käsitystä muodostaessaan tilintarkastajan on tehtävä erilaisia tiedusteluja toimivalta johdolta. Tiedustelujen lisäksi tilintarkastajan on arvioitava tarkastettavaa yritystä analyyttisesti. (KHT-yhdistys 2008, 252-293.)

Työkirjoissa on oma arkkinsa keskustelujen dokumentointia varten. Lisäksi niiden toimittamisesta voi tehdä merkinnän tarkastuslistoille. Nämä kuitenkin ovat niin sanotusti sähköisiä ruutupapereita, jotka eivät ohjeista tilintarkastajaa keskustelujen sisällöistä. Mikäli työkirjoissa olisi ohjeistusta tästä, voisivat ne helpottaa tilintarkastajaa sisäistämään tarkastettavan yhteisön toimintatavat laajasti.

Analyyttisen tarkastuksen avulla tilintarkastaja voi tunnistaa muun muassa tavanomaisesta kehityksestä poikkeavat liiketoimet ja -tapahtumat. Virheen tai puutteen riskeihin on suhtauduttava skeptisesti. Tähän tilintarkastaja voi käyttää apunaan atk-sovelluksia, jotka tukevat tarkastusta ja prosessia. Lisäksi tilintarkastaja voi suorittaa tarkastuksen eri osa-alueita normaalista poikkeavalla tavalla, kuten osallistumalla yrityksessä tilikauden päätösvaiheessa pidettävään inventointiin. (KHT-yhdistys 2008, 252-293.) Analyyttistä tarkastelua varten työkirjoissa on valmiita laskukaavoja eri tunnusluvuille. Työkirjassa 1 lasketut tunnusluvut esitetään myös graafisesti. Graafista esitystä ei työkirjassa 2 ole lainkaan. Kuvallisen esittämisen informaatio korostuu vasta, kun tilintarkastajalla on käytettävissään useamman vuoden tilinpäätösaineistot.

Säännösten ja määräysten huomioon ottaminen tilintarkastuksessa sääntelee tilintarkastussuositus 250. Suosituksessa viitataan myös tilintarkastusstandardiin 200, jossa käsitellään tilintarkastuksen tavoitteita ja yleisiä periaatteita. Suosituksessa ohjeistetaan tilintarkastajaa ottamaan huomioon voimassa olevat säännökset sekä määräykset. On huomioitava myös, että niiden noudattamatta jättämisellä voi tarkastuskohteelle syntyä taloudellinen seuraamus. Tästä syystä tilintarkastajan tulee hankkia yleiskäsitys yhteisöä koskevista voimassa olevista säännöistä ja määräyksistä. Näiden säännösten ja määräysten noudattamatta jättämisen havaitsemisen edistämiseksi tulisi tehdä erilaisia tarkastustoimenpiteitä, kuten johdon tiedusteluja säännösten noudattamisesta. Säännösten noudattamatta jättäminen saattaa ilmaantua myös muiden tilintarkastustoimenpiteiden ohessa. Näitä voivat olla esimerkiksi rahalainat lähipiirille tai merkittävästi markkinahinnasta poikkeavat liiketoimet. (KHT-yhdistys 2008, 405-413.)

Suomalainen tilintarkastuskäytäntö poikkeaa jonkin verran kansainvälisestä tilintarkastuskäytännöstä. Suomessa hallinnon tarkastaminen on ollut laissa säädettyä myös ennen uutta tilintarkastuslakia (Tilintarkastuslaki 1994). Hallinnon tarkastamista on pidetty tärkeänä osana tilintarkastusta, vaikka lausunnoista hallituksen vastuuvapauslauseke on poistettu. Työkirjoissa hallinnon tarkastamisen tärkeys on kuitenkin säilytetty. Merkinnät pöytäkirjoista ja tärkeistä päätöksistä tehdään työkirjoihin. Tällöin merkinnät säilyvät seuraavan kauden tarkastusta varten ja niiden avulla voidaan todeta päätetty asia toteutetuksi.

Mikäli havaitaan, että säännöksiä tai määräyksiä on jätetty noudattamatta, on tarkastustoimenpiteinä hankittava tarpeellinen määrä tietoa, jotta voidaan arvioida mahdolliset vaikutukset tilinpäätökseen. Havainnoista on informoitava yrityksen johtoa. Säännösten ja määräysten noudattamatta jättämisestä on ilmoitettava hallintoelimille ja se voi vaikuttaa annettavaan tilintarkastuskertomukseen. (KHT-yhdistys 2008, 405-413.)

Tilintarkastussuositus 260 jakautuu kahteen osaan. Ensimmäisessä osassa käsitellään tilintarkastusta koskevien kysymysten kommunikaatiota hallintoelinten kanssa ja toisessa osassa hallinnon tarkastusta. KHT-yhdistyksen antaman suosituksen mukaan tilintarkastajan tulee kommunikoida viivytyksettä yhteisön vastuuhenkilöiden kanssa seikoista, jotka ovat ilmenneet tilintarkastuksen aikana. Kysymykset liittyvät erityisesti yhteisön päätöksenteko- ja valvontajärjestelmiin. Niitä voivat olla kysymykset laskentaperiaatteiden valinnoista ja käytöstä, joista tilinpäätös koostuu. (KHT-yhdistys 2008, 414-423.)

Käytännössä tilintarkastajan keskustelea laskentaperiaatteiden valinnoista ensisijaisesti sen henkilön kanssa, joka on toteuttanut yrityksen kirjanpidon. Jotkin toimintatavat ovat yrityksen toimivan johdon määrittelemiä toimintamalleja palveluyritykselle. Näitä tiedustellaan useimmiten suoraan vastuunalaisilta toimijoilta itseltään.

Hallinnon tarkastus on osa tilintarkastuskokonaisuutta. Sitä ei voida erottaa omaksi kokonaisuudekseen. Hallinnon tarkastuksessa on kysymys johdon toimien tarkastelusta yhteisöä koskevien säännösten ja määräysten, kuten yhtiöjärjestyksen mukaisesti. Samalla tulisi selvittää, ovatko yhteisössä vastuussa olevat toimihenkilöt syyllistyneet mahdollisesti tekoihin tai laiminlyönteihin, joista lain perusteella saattaisi seurata vahingonkorvaus yhtiötä kohtaan. Osakeyhtiössä osana hallinnon tarkastusta kuuluu

myös osakkaiden tasavertaisen kohtelun tarkastaminen. (KHT-yhdistys 2008, 414-423.)

5.4 Tilintarkastuksen suunnittelu

Tilintarkastusta koskeva standardi numero 300 käsittää ohjeita ja säännöksiä tilintarkastustyön suorittamiseen liittyvästä tilintarkastuksen suunnittelusta. Monissa tilintarkastustyönavuksi kehitetyissä ATK-ohjelmissa on huomioitu työn suunnitteluun painottuvat asiat. Suunnittelun laajuus on riippuvainen tarkastettavan yhteisön koosta. Suurempien yhteisöjen tarkastuksen suunnittelu vaatii yleensä enemmän tilintarkastajalta kuin pienen yhteisön tarkastuksen suunnittelu. Myös asiakassuhteen eri vaiheet vaikuttavat tilintarkastussuunnitelman luonteeseen. Korkeamäen (2008) mukaan tilintarkastajan velvollisuuksiin ja oikeuksiin kuuluu itse päättää, kuinka laajasti hän tarkastuksen kohteessa toteuttaa. Hän voi suunnitteluvaiheessa keskustella johdon tai muun henkilöstön kanssa tilintarkastuksen tehostamiseksi. (Korkeamäki 2008, 35.)

Riippumattomuuden merkitys on kasvanut työn kuvan muutoksen myötä. Vaikka standardit määrittelevät riippumattomuuden uhkatekijät, on tilintarkastajan itse arvioitava oma riippumattomuutensa tilintarkastuksen suunnitteluvaiheessa. Riippumattomuuden arviointi perustuu tilintarkastajan ammatilliseen kokemukseen. Riippumattomuutta on kuitenkin melko vaikea pystyä mittaamaan. Riippumattomuuteen vaikuttaa fyysisen riippumattomuuden lisäksi tilintarkastajan henkisen riippumattomuuden käsitäminen. Työkirjat avustavat riippumattomuuden määrittelyssä, joihin tilintarkastussuunnitelmaa tehtäessä on otettava kantaa.

Suunnittelun tavoitteena on tilintarkastuksessa olevan riskin alentaminen mahdollisimman matalaksi. Suunnitteluvaiheessa tilintarkastajan tulisi ottaa huomioon tarkastuksen laajuus ja mihin tarkastuksen osa-alueisiin resursseja erityisesti kohdistetaan. Tätä varten tulisi laatia tilintarkastussuunnitelma ennen tarkastustyön aloittamista. Tilintarkastussuunnitelma on osa tilintarkastuksen dokumentaatiota ja tarkastusevidenssiä. (KHT-yhdistys 2008, 294-302.)

Työkirjoissa tilintarkastussuunnitelmat ovat keskenään toisistaan poikkeavat. Työkirjassa 2 tilintarkastussuunnitelma on oma taulukkonsa muiden taulukoiden joukossa. Toisessa työkirjassa tilintarkastussuunnitelma tulostetaan erilliseksi dokumentiksi.

Suunnitelmaa on mahdollisuus räätälöidä tarkastettavan kohteen mukaan. Työkirja 2 tarjoaa enemmän yksilöintimahdollisuuksia, kun taas työkirjan 1 tilintarkastussuunnitelma pysyy jokaisella tarkastuskerralla lähes samanlaisena. Työkirja 1 noudattaa ISA-standardien järjestystä myös tilintarkastussuunnitelmassaan, sillä suunnitelma tehdään tarkastuslistan avulla. Työkirjaan 2 on suunnitelmaa koskevat standardit asetettu taulukon ylälaitaan. Työkirjoissa on yhdistetty tilintarkastuksen yleissuunnitelma ja varsinainen tilintarkastussuunnitelma. Yleissuunnitelman tarkoituksena on ennen varsinaista tarkastustyötä tehtävä yleinen toimialan kartoittaminen ja riskitasojen määrittäminen. Työkirjassa 2 suunnitelmaa voidaan muokata tilintarkastuksen aikana. Suunnitelmaa voidaan joutua muokkaamaan, mikäli tilintarkastaja havaitsee jonkin riskitason kohonneen tarkastuksen aikana.

5.5 Yhteisön ja sen toimintariskin ympäristön käsittäminen sekä olennaisen virheen tai puutteen riskien arviointi

Tilintarkastusstandardi 315 sisältää vaatimuksia virheen tai väärinkäytöksen tunnistamiseen liittyen. Sen mukaan tilintarkastajan tilintarkastuksen kohdetta tulisi analysoida ennen tarkastuksen suunnittelua. Tarkoituksena on luoda viitekehys tarkastukselle. Riskien arviointitoimenpiteinä havainnoinnin ja yksityiskohtaisen tarkastuksen lisäksi voivat olla keskustelut eri toimijoiden kanssa analyttisen pohdinnan lisäksi. Riskien arviointiin sisältyy myös käsityksen muodostaminen siitä, millaisia mittareita ja tarkasteluasteita yhteisössä käytetään. (KHT-yhdistys 2008, 306-347.) Mikäli tarkastettavassa yhteisössä on paljon erilaisia kontrollijärjestelmiä, voidaan riskin katsoa olevan matalampi kuin kohteessa jossa kontrollointi ei järjestelmällisesti suoriteta.

Yhteisön sisäinen valvonta on tärkeä osa yhteisön ja sen toimintaympäristön käsittämisessä. Sisäinen valvonta on yhteisön sisällä tapahtuvaa operatiivisen toiminnan valvontaa, jossa vaikuttavina piirteinä ovat yhteisön toimintatavat. Sisäisen valvonnan piirteet voivat koskea automaattisia järjestelmiä tai asioiden manuaalista käsittelyä. (KHT-yhdistys 2008, 306-347.)

Olellisuus ja sen huomioiminen tilintarkastuksissa on määritelty ja ohjeistettu tilintarkastussuosituksessa 320. Olellisuudella tarkoitetaan enemmän numeerista rajaa suhteessa tilinpäätöksen informaatioon kuin tiedon laadun kriteeriä. Olellisuutta arvioidaan ennen tarkastustoimenpiteitä, sekä mahdollisen puutteen tai virheen havait-

semisen yhteydessä. Olennaisuutta tulee verrata myös olemassa olevaan tilintarkastusriskiin. Olennaisuutta koskeva arvio auttaa tilintarkastajaa tekemään päätöksen siitä, mitä tulee tarkastaa ja millaisia toimenpiteitä tarkastukseen tulee käyttää. Arvio olennaisuuden rajasta suhteutetaan liiketapahtumien lajeihin, tilinsaldoihin tai muuhun tilinpäätöksessä esitettävään tietoon. (KHT-yhdistys 2008, 424-428.)

Olennaisuuden rajan arviointiin riittää suhteellinen osuus jostakin saldosta, kuten jokin prosenttiosuus liikevaihdosta tai taseen loppusummasta, kunhan valinta tehdään perustellusti. Työkirjoissa olennaisuuden raja määritetään useista tilien saldoista. Se tehdään prosenttilaskennan avulla muun muassa liikevaihdosta, tilikauden tuloksesta ja oman pääoman arvosta. Näiden avulla voidaan määrittää keskiarvo, josta olennaisuuden raja saadaan. Työkirjassa 1 voi keskiarvon lisäksi määrittellä rajan esimerkiksi pienimmän tai keskimmäisen mukaan. Työkirjoissa ei kuitenkaan vaadita sanallista perustelua olennaisuuden rajan määrittämiselle. Sanallinen määrittäminen voisi auttaa tapauskohtaisen olennaisuuden rajan perusteiden tulkinnassa.

5.6 Lähipiiri ja johdon antamat tiedot

Lähipiirin tarkastamisesta ohjeistetaan tilintarkastussuosituksessa 550. Lähipiiri tarkoittaa yrityksen päätösvaltaisia henkilöitä sekä heidän perhepiiriään. Lähipiiriliiketapahtumilla tarkoitetaan liiketapahtumia, jotka on tehty lähipiirissä osapuolten välillä. Lähipiiri ja tapahtumat sen osapuolten välillä on tärkeää tarkastaa, koska lähipiiritapahtuman motiivi voi olla muu kuin liiketoiminnallinen. Se voi olla esimerkiksi väärinkäytös. Lähipiiristä ja sen tapahtumista tulee tarkistaa niiden ilmoittamisen oikeellisuus tilinpäätöksessä. (KHT-yhdistys 2008, 504-508.)

Työkirjoissa lähipiiri merkitään sen perustietoihin. Lähipiiriin sisällytetään myös tarkastettavan yhteisön lähiyhtiöt. Näillä tarkoitetaan yhtiöitä, joiden omistuspohjaan kuuluu samoja henkilöitä kuin tarkastettavaan yhteisöön ja yhtiöiden välillä on rahoilukennettä.

Tilintarkastussuositus johdon antamista tiedoista 580 on tilintarkastuksen suunnitteluun ja suorittamisvaiheeseen liittyvä KHT-yhdistyksen antama suositus. Sen mukaan tilintarkastajan tulee hankkia aineistoa erilaisista johdon toimista, kuten tilinpäätöksen hyväksymisestä ja tietoisuudestaan tilinpäätösvastuista. Aineisto on kerättävä kirjalli-

senä. Johdon kieltäytyminen tietojen annosta vaikuttaa annettavaan tilintarkastuskerromukseen. (KHT-yhdistys 2008, 526-529.)

5.7 Epävarmuus toiminnan jatkuvuudesta

Tilintarkastussuosituksessa 570 käsitellään toiminnan jatkuvuuden epävarmuuteen liittyviä tekijöitä. Tilintarkastuksen suunnitteluvaiheesta lähtien toiminnan jatkuvuuden olettaa tulee arvioida. Toiminnan jatkuvuus voi joutua kyseenalaiseksi taloudellisten, toiminnallisten tai muiden vaikuttavien olosuhteiden takia. Muita olosuhteita voivat olla oikeudenkäynnit tai toimintaympäristön muutokset. Toiminnalliset olosuhteet liittyvät yhteisössä toimiviin ihmisiin ja liiketoiminnan oleellisiin komponentteihin, kuten lisensseihin. Taloudellisia seikkoja ovat yrityksen varallisuusasemaan liittyvät seikat, kuten keskeisten taloudellisten tunnuslukujen heikkous tai velkojen maksukyvyttömyys. (KHT-yhdistys 2008, 515-525.)

Mikäli tällaisia tapahtumia tai olosuhteita havaitaan, tilintarkastajan on selvitettävä toimivan johdon reagointi ja suunnitelmat tulevista toimenpiteistä. Arviointia tulee tehdä siitä, kyseenalaistuuko tarkastuskohteen toiminnan jatkuvuus tapahtumien tai olosuhteiden vaikutuksesta. Mahdollisina toimenpiteinä voidaan pitää rahavirta-analyysin tulkintaa. Epävarmuus toiminnan jatkuvuudesta vaikuttaa tilintarkastuskerromuksen antamiseen. (KHT-yhdistys 2008, 515-525.)

Johdon kanssa käydyistä keskusteluista raportoidaan työkirjoissa omissa taulukoissaan. Toiminnan jatkuvuuden olettaa voidaan selvittää johdon omien visioiden avulla ja muilla keskusteluilla. Usein keskusteluissa tulevat usein esiin erilaiset olosuhteet, jotka voivat tai jo vaikuttavat välittömästi yhteisön toimintaan.

6 TILINTARKASTUKSEN TOIMENPITEET

Tilintarkastukseen sisältyvien riskien havaitsemiseksi voidaan käyttää erilaisia keinoja ja menetelmiä. Keinoina ovat erilaiset toimenpiteet aineistolle, evidenssin kerääminen ja keruumenetelmät. Standardit antavat ohjeistusta, kuinka olemassa oleviin riskeihin tulee vastata siten, että riskitaso saataisiin mahdollisimman alhaiseksi.

6.1 Arvioituihin riskeihin vastaavat tarkastustoimenpiteet ja vahvistukset ulkopuolisilta

Virheen tai puutteen riskeihin tilinpäätöksessä voidaan vastata sekä kokonaisuutena, että osa-alueittain. Tilintarkastusstandardi 330 sisältää standardit ja ohjeistusta niiden tilintarkastustoimenpiteiden suunnittelemisesta ja suorittamisesta, joiden avulla virheeseen tai puutteeseen voidaan ottaa kantaa. Tilintarkastustoimenpiteitä suunniteltaessa tilintarkastajan tulee huomioida virheen tai puutteen todennäköisyyttä ja riskin merkittävyyttä. Lisäksi yhteisössä käytettävien kontrollien toimivuutta sekä ominaispiirteitä tilinpäätöksessä esitettävillä tiedoilla tulee pohtia. Kontrollien toimivuudesta tilintarkastajan olisi varmistuttava mahdollisesti jo tilikauden kuluessa. Tavoitteena kuitenkin on hankkia riittävä määrä todistusaineistoa sille olettamalle, jonka tilintarkastaja on luonut kontrollien toimivuudesta. Jo tarkastettujen kontrollien muutoksiin tulee hankkia evidenssiä niiden tehokkuudesta. Muuttumattomien kontrollienkin tarkastus tulee suorittaa vähintään joka kolmantena vuotena. (KHT-yhdistys 2008, 429-435.)

Riippumatta siitä, sisältääkö tilinpäätösaineisto olennaista virheen ja puutteen riskiä, tulee aineistosta tarkastaa liiketapahtumien lajit, tilien saldot sekä tilinpäätöksessä esitettävät tiedot. Aineistotarkastuksessa tulee toimenpiteisiin sisältyä tilinpäätöksen täsmäys kirjanpitoaineistoon sekä tilinpäätöksen laatimisen yhteydessä tehtyjen olennaisten kirjausten ja muiden oikaisujen tutkiminen. (KHT-yhdistys 2008, 429-435.)

Aineistotarkastamisen vaiheet ovat kaikkia niitä fyysisiä toimenpiteitä, joiden avulla saadaan varmistusta tilinpäätöksen oikeellisuudesta lausuntoa varten. Aineistotarkastuksessa tutkitaan esimerkiksi tositteiden kirjausmenetelmiä kirjanpitoon ja tiliottei-

siin. Täsmäystä kirjanpitoaineiston ja tilinpäätöksen välillä tehdään tasekirjan ja pääkirjan avulla.

Tasekirjassa olevien saldojen oikeellisuudesta voidaan varmistua myös kolmansien osapuolien antamalla vahvistuksella. Sitä ohjeistaa tilintarkastussuositus 505. Vahvistukset ulkopuolisilta ovat esimerkiksi pankin antamat vahvistukset veloista ja tilien saldoista. Ne voivat olla myös myyntisaamisten ja ostovelkojen saldojen vahvistustietoja. (KHT-yhdistys 2008, 440-448.)

Palveluyritystä käyttävien tarkastuskohteiden arvioidut riskit voivat olla erilaisia kuin yrityksessä, joissa ei palveluyritystä käytetä. Palveluyritys on yhteisö, joka toteuttaa tarkastettavan yrityksen kirjanpidon sekä mahdollisesti käsittelee muita yritystä koskevia tietoja. Tilintarkastussuositus 402 antaa ohjeita sitä miten palveluyrityksen käyttö vaikuttaa yhteisön sisäiseen valvontaan, jotta olennaisen puutteen tai riskin voi tunnistaa. Tarkastuksessa tulee huomioida, kuinka laajasti yhteisö käyttää esimerkiksi tilitoimiston palveluja hyväkseen. (KHT-yhdistys 2008, 429-435.)

Palveluyritysten eli tilitoimistojen käyttö vaihtelee laajastikin eri yritysten kesken. Tilitoimistoja voidaan käyttää esimerkiksi vain kirjanpidon ylläpitämistä varten tai kokonaisvaltaisena palveluna taloudenhoidossa. Tilintarkastajan tulee ottaa kantaa palveluyritysten käyttöasteeseen työkirja-avusteisessa tarkastuksessa. Työkirjassa 1 palveluyritys kirjataan yrityksen perustietoihin samoin kuin työkirjassa 2. Molempiin työkirjoihin merkitään kirjanpitäjä ja mahdollisesti toimisto, jossa kirjanpitäjä työskentelee.

6.2 Tilintarkastusevidenssi

Tilintarkastusevidenssi on oleellinen osa tilintarkastus työtä. Standardi 500 käsittää ohjeistuksen, joka koskee tilintarkastuksesta kerättävää tilintarkastusevidenssiä. Tilintarkastuksen todistusaineistoa ovat kaikki ne dokumentit, joita tilintarkastaja käyttää tarkastusta suorittaessaan. Vaikka määrää voidaankin käyttää evidenssin mittarina, ei se kuitenkaan tarkoita, että suuri määrä heikkolaatuista aineistoa korvaisi pienemmän määrän laadukasta aineistoa. (KHT-yhdistys 2008, 367-376.)

Käytettävän todistusaineiston tulee olla tarkastuksen tarkoitukseen soveltuvaa materiaalia. Todistusaineistona voidaan käyttää muun muassa vahvistuksia kolmannelta osapuolelta sekä kokouksien pöytäkirjoja. Kun evidenssi on dokumentoitu ja hankittu yhteisön ulkopuolelta, kuten pankista, voidaan sitä pitää luotettavampana kuin yhteisön sisältä saatu evidenssi. Yhteisön tuottamasta evidenssistä tulee tilintarkastajan varmistua annetun tiedon oikeellisuudesta. (KHT-yhdistys 2008, 367-376.)

Tarkastusevidenssiä hankitaan myös suorittamalla tarkastukseen kohdistuvia toimenpiteitä. Niitä voivat olla yhteisön sisäisten kontrollien testaamista tai dokumenttien yksityiskohtaista tarkastamista. (KHT-yhdistys 2008, 367-376.)

TAULUKKO 1: *Tilintarkastus evidenssin kerääminen kannanotoittain.*

Tilintarkastajan käyttämät kannanotot evidenssin hankkimisessa		
Tarkastettavan kauden aikaiset liiketapahtumat	Tarkastettavana olevan kauden tilien loppusaldot	Tilinpäätöksessä esitettävien tietojen kannanotot
Tapahtuminen	Olemassaolo	Tapahtuminen
Täydellisyys	Oikeudet ja velvoitteet	Oikeudet ja velvoitteet
Oikeellisuus	Täydellisyys	Täydellisyys
Katko	Arvostaminen ja kohdistaminen	Luokittelu ja ymmärrettävyys
Luokittelu		Oikeellisuus ja arvostus

Tilintarkastajan tulee huomioida taulukossa 1 esitetyt kannanotot riittävän yksityiskohtaisesti aineistoa kerätessään, jotta hän voi muodostaa perustan puutteen tai riskin arvioinnille, tilintarkastustoimenpiteiden suunnittelulle ja tilintarkastuksen suorittamiselle. Työssä tulee käyttää hyväksi liiketapahtumien eri lajeja, tilien saldoja sekä niiden ja tilinpäätöksen esittämistapoja. Tarkastettavana olevalta kaudelta tilintarkastajan tulee huomioida se, että kirjanpitoon kirjatut liiketapahtumat ovat toteutuneet ja että ne kuuluvat tarkastettavalle yhteisölle. Täydellisyys ja oikeellisuus kuvaavat kannanottoja siitä, onko tarkastettavaan kirjanpitoon kirjattu kaikki tilikaudelle kuuluva toisuuden mukaisesti. Katkon avulla otetaan kantaa siihen, että kirjaukset on tehty oikeal-

le tilikaudelle ja luokittelussa kirjaaminen tulee olla tehty on tehty oikeille tileille. (KHT-yhdistys 2008, 367-376.)

Tarkastettavana olevan kauden lopun tilien saldoista tulee pystyä toteamaan niiden olemassaolo. Yhteisön tulee hallita omia varojaan tai pystyä kontrolloimaan oikeuksia niihin. Velat ovat yhteisön hoidettavia velvoitteita. Arvostamisella ja kohdistamisella otetaan kantaa siihen, että varat, velat ja oma pääoma esitetään tilinpäätöksessä asianmukaisina määrinä. Niihin kohdistuneet oikaisut tulee olla kirjattu asiallisella tavalla. (KHT-yhdistys 2008, 367-376.)

Esittämistapaan tai tilinpäätöstä koskeviin tietoihin liittyvät kannanotot ovat tapahtuminen, oikeudet ja velvoitteet, täydellisyys, luokittelu ja ymmärrettävyys sekä oikeellisuus ja arvostus. Luokittelu ja ymmärrettävyys merkitsevät sitä, että taloudellinen tieto on esitetty ja kuvattu asianmukaisesti. Tilinpäätöksessä asiat tulee esittää selkeästi. Oikeellisuuden ja arvostuksen kannanotolla viitataan tilinpäätösinformaatioon määrien esittämisen oikeellisuuteen ja asianmukaisuuteen. (KHT-yhdistys 2008, 367-376.)

6.2.1 Tilintarkastusevidenssi – tietyt tarkastuserät

Tilintarkastussuositus 501 ohjeistaa ja täydentää tilintarkastusstandardia, joka käsittelee tilintarkastusevidenssiä. Suositus jakautuu neljään osa-alueeseen, joita ovat: läsnäolo vaihto-omaisuuden inventoinnissa, oikeudenkäyntejä ja korvauskanteita koskevat tiedustelut, pitkäaikaisten sijoitusten arvostaminen ja niitä koskevat tilinpäätöstiedot sekä toimialakohtainen informaatio. Nämä tulee tarkastaa erityisesti silloin, kun niiden merkitys on tilinpäätösinformaation kannalta olennainen. (KHT-yhdistys 2008, 434-439.)

Vaihto-omaisuus inventoidaan yleensä vähintään kerran vuodessa joko tilinpäätöksen laatimista varten tai varastokirjanpidon varmistamiseksi. Vaihto-omaisuuden kunnosta ja olemassaolosta tulisi hankkia evidenssiä johtopäätösten tueksi. Tilintarkastaja voi olla mukana seuraamassa fyysistä inventointia, mikäli hän katsoo sen olevan tarpeellista. Vaihto-omaisuuden arvoa voidaan testata myös muilla vaihtoehtoisilla menetelmillä. (KHT-yhdistys 2008, 434-439.)

Oikeudenkäynnit ja korvauskanteet vaikuttavat tilinpäätökseen siten, että niitä varten saatetaan joutua tekemään varaus kirjanpitoon. Tilintarkastustoimenpiteinä tulisi selvittää, onko tarkastettava yritys osallisena oikeudenkäynneissä tai onko vireillä korvauskanteita, jotka voivat vaikuttaa yrityksen toimintaan. Pitkäaikaisten sijoitusten arvostaminen ja niitä koskevat tilinpäätöstiedot tulee tarkastaa erityisesti, kun ne ovat tilinpäätösinformaation kannalta olennaisia. Yleensä hankitaan tilintarkastusaineistoa siitä, kykeneekö tarkastettava yritys pitämään sijoituksen pitkällä aikavälillä. Toimialakohtaisen informaation tarkastaminen tarkoittaa informaation esittämistavan ja tilinpäätöksessä esitettävien tietojen säädöstenmukaisuutta. (KHT-yhdistys 2008, 434-439.)

6.2.2 Otanta ja muita testausmenetelmiä

Tilintarkastussuositus 530 käsittelee tilintarkastuksen erilaisten testausmenetelmien valintaa, jotta voidaan saada tarpeellinen määrä evidenssiä tarkastustavoitteiden saavuttamiseksi. Otanta viittaa tilintarkastusstandardiin 500, jossa käsitellään tilintarkastusevidenssiä. Tilintarkastaja voi käyttää harkintaa, käyttääkö hän otannassa tilastollisia menetelmiä. Muita tarkastusmenetelmiä voivat olla kontrollien testaaminen sekä aineistotarkastustoimenpiteet. Kontrollien testaamista tehdään, kun niiden toimivuutta selvitetään. Aineistotarkastustoimenpiteitä ovat analyttinen aineistotarkastus sekä yksittäisten liiketapahtumien lajien, tilisaldojen ja tilinpäätöksessä esitettävien tietojen testaus. (KHT-yhdistys 2008, 460-478.)

Työkirjoihin tulee merkitä, millaista otantaa tilintarkastuksessa on käytetty. Mahdollisista aineistohavainnoista tehdään erillinen dokumentointi. Tätä ei kuitenkaan tarvitse työkirjoissa perustella, sillä otannan laajuus ja menetelmät ovat tilintarkastajan omassa harkinnassa. Menetelmistä olisi hyvä tehdä sanallinen raportointi, jotta esimerkiksi tilintarkastajan lisätietojen antaminen jälkeenpäin helpottuu.

6.3 Uudet toimeksiannot – Avaava tase

Uusien toimeksiantojen avaavaan taseen tarkastamista on ohjeistettu suosituksessa 510. Suosituksen tarkoituksena on saada varmuus siitä, ettei avaavaan taseeseen sisälly virheitä. Edellisen kauden päättävät saldot tulee olla siirretty uudelle tilikaudelle oikein, niiden esittämiseen on käytetty asianmukaisia laskentaperiaatteita ja niistä on

annettu tarpeelliset tiedot tilinpäätöksessä. Tarkastustoimenpiteinä ovat muun muassa edellisen tilikauden tasekirjan vertaaminen tarkastuksen kohteena olevan tilikauden pääkirjaan. Mahdollisesti toimenpiteisiin vaikuttaa myös se, onko edelliseltä tilikaudelta annettu tilintarkastuskertomus ollut puhdas vai mukautettu. (KHT-yhdistys 2008, 449-452.)

6.4 Arvionvaraisten erien tarkastaminen ja käyvän arvonmääritys

Arvionvaraisten erien tarkastamista ohjeistaa tilintarkastussuositus 540. Arvionvarainen erä on taloudelliseen raportointiin vaikuttava erä, jota ei ole voitu määrittää tai mitata tarkasti vaan se on jouduttu arvioimaan. Ne ovat luonteeltaan epätarkkoja. Arvionvaraisia eriä voivat mahdollisesti olla vaihto-omaisuudesta tai myyntisaamisista tehtävät arvonalennukset, laskennalliset verot tai pitkäaikaisista projekteista syntyvät tappiot. Mikäli tällaisia eriä sisältyy tilinpäätökseen, kuuluu johdon vastata niistä. Arvionvaraisten erien määrittäminen voi olla joko monimutkaista tai yksinkertaista. Niitä saatetaan määrittää rutiininomaisesti tai vasta tilikauden lopussa erillisinä kirjauksina. Rutiininomaiset arvionvaraiset erät kirjataan yleensä tilikauden aikana. Yksinkertaiset arvionvaraiset erät voivat olla tilikaudelle kuulumattomien erien jaksottamisia kun taas monimutkaisiin jaksottamisiin voidaan tarvita hyvinkin laajoja laskuoperaatioita. (KHT-yhdistys 2008, 479-484.)

Käyvän arvon määrittäystä ohjeistaa tilintarkastussuositus 545. Käyvän arvon määrittämiseen liittyy oman pääoman, omaisuuserien ja velkojen alkuperäiseen kirjaaminen ja näiden erien myöhemmät arvonmuutokset. Tilintarkastajan tulisi pystyä muodostamaan käsitys siitä, miten tarkastettavassa yhteisössä käyvät arvot ja niitä koskevat tilinpäätöstiedot määritetään. Keinoina voivat olla käypien arvojen määrästä päättävien henkilöiden arviointi tai tietotekniikan osuus arviointiprosessissa. Käyvän arvon määrittämisen tarkastamiseen tilintarkastaja voi tarpeen vaatiessa käyttää apunaan asiantuntijaa. (KHT-yhdistys 2008, 485-503.)

Tuokko (2008) olettaa, että arvionvaraiset erät tulevat lisääntymään tilinpäätöksissä. Arvionvaraisten erien, kuten liikearvon tai käyvän arvon tarkastaminen on haasteellista. Ne voivat muodostaa jopa ongelmia tilintarkastukselle. (Tuokko 2008, 174.) Arvionvaraan perustuvia eriä ei voida tyhjentävällä varmuudella osoittaa. Tällä informa-

tiolla toimiva johto pystyy manipuloimaan tilinpäätöksen oikeellisuutta niin halutesaan. Esimerkiksi liikearvot testataan tilinpäätöstä tehtäessä.

6.5 Toisen tilintarkastajan työn, sisäisen työn ja asiantuntijan hyödyntäminen

Tilintarkastussuositus 600 on annettu ohjeistamaan tilanteita, joissa tilintarkastaja joutuu käyttämään toista ammattimaista tilintarkastajaa työn loppuun saattamiseksi tai jonkin osa-alueen tarkastamiseen. Tilanteen syntyessä vastuullisen tilintarkastajan tulee arvioida omaa kykyään toimia vastuullisena tilintarkastajana toimeksiannossa sekä toisen tilintarkastajan työn vaikutusta tilintarkastuksen lopputulokseen.

Sisäisen työn hyödyntäminen on sisäisen tarkastuksen toimien ja valvonnan seuraamista. Suosituksessa 610 ohjeistetaan sisäisen tarkastuksen ja ulkoisen tilintarkastajan suhteesta ja yhteistyön koordinoinnista. Sisäisen tarkastajan työhön tulisi kohdentaa varmistustoimenpiteitä siitä, että sisäisen tarkastajan tekemä työ vastaa ulkoisen tilintarkastajan työn tavoitteita. (KHT-yhdistys 2008, 532-540.)

Tilintarkastuksen suorittamisessa tilintarkastaja voi käyttää myös asiantuntijaa työnsä tukena. Käytetyn asiantuntijan tulee olla alallaan päteväitynyt ja puolueeton tarkastettavaan kohteeseen nähden. Heitä voivat olla asianajajat tai myyjät. Esimerkiksi automyyjällä on näkemys käytettyjen autojen käyvistä arvoista.

7 TILINTARKASTUKSEN RAPORTOIMINEN

7.1 Yleiseen käyttöön tarkoitettua tilinpäätöskokonaisuutta koskeva tilintarkastuskertomus ja tilintarkastuskertomuksen mukauttaminen

Kirjallisena annettu tilintarkastuskertomus on tilintarkastustyön lopputulos. Tilintarkastaja antaa tilintarkastustyön suoritettuaan lausunnon tilinpäätöksestä. Tilintarkastusstandardi 700 käsittää ohjeistusta kertomuksesta ja sen antamisesta, kun tilintarkastuksesta voidaan antaa vakiomuotoinen lausunto, jota ei ole tarvinnut mukauttaa. Yhdenmukaisesti annetun lausunnon tarkoituksena on kansainvälisesti luotettava tilintarkastuskertomus. Mukautettu tilintarkastuskertomus on myös merkki epätavallisista olosuhteista. (KHT-yhdistys 2008, 376-390).

Tilintarkastuskertomuksen tulee olla otsikoitu, ja sillä on voitava selkeästi osoittaa, että kyseessä on riippumattoman tilintarkastajan antama kertomus. Kertomuksesta tulee käydä ilmi myös sen vastaanottaja. Tilintarkastuskertomuksen johdantokappaleessa tulee olla maininta siitä, mihin yhteisöön tarkastus on kohdennettu ja että tilinpäätös on ollut tilintarkastuksen kohteena. (KHT-yhdistys 2008, 376-390).

Tilintarkastettavan yhteisön toimiva johto on vastuussa tilinpäätöksen laatimisesta sekä siitä, että tilinpäätös antaa oikean ja riittävän kuvan. Tilinpäätös on tietoa, jonka toimiva johto on tilintarkastajalle antanut. Suomessa toimivan johdon käsite määräytyy kulloinkin sovellettavasta lainsäädännöstä yhteisöissä ja säätiöissä. (KHT-yhdistys 2008, 376-390).

Tilintarkastuskertomuksessa tulisi mainita myös tilintarkastajan velvollisuudet. Velvollisuutena on antaa lausunto tilinpäätöksestä. Tilintarkastuksen kulkua tulee kuvata tilintarkastuskertomuksessa mainitsemalla että tarkastukseen kuuluvista toimenpiteistä, jotta oikea ja riittävä kuva saavutettaisiin. Toimenpiteitä ei kuitenkaan erotella vaan ne kuuluvat tilintarkastajan omiin työpapereihin. Kertomuksessa mainitaan, että tilintarkastus on tehty vaadittujen standardien mukaisesti. Toteaminen voidaan esittää vain silloin, kun tarkastettavalle yhteisölle olennaisia standardeja on noudatettu. Kertomuksesta tulee käydä ilmi myös standardien ohjeistamien kohtuullisen varmuuden saaminen sekä eettisten ohjeiden noudattaminen. Velvollisuuksiin kuuluu myös mai-

ninta siitä, että tilintarkastaja on käsityksensä mukaan hankkinut riittävän määrän tilintarkastusaineistoa lausuntonsa perustaksi. (KHT-yhdistys 2008, 376-390).

Lausunto annetaan vakiomuotoisena, kun tilinpäätös antaa oikean ja riittävän kuvan sovellettavan normiston mukaisesti eikä se sisällä olennaisia puutteita ja virheitä. Kertomus tulee vahvistaa tilintarkastajan allekirjoituksella sekä päiväyksellä. Kertomuksesta tulee käydä ilmi myös tilintarkastajan yhteystiedot. (KHT-yhdistys 2008, 376-390).

Mikäli tilintarkastuskertomusta ei voida antaa vakiomuotoisena, niin sitä voidaan mukauttaa tarpeen vaatimalla tavalla. Standardi 701 käsittelee tilintarkastuskertomuksen mukauttamista. Mukauttaminen voidaan tehdä siten, että se joko vaikuttaa tai ei vaikuta tilintarkastajan antamaan lausuntoon. Mikäli mukauttaminen ei vaikuta lausuntoon, on se luonteeltaan tilintarkastajan antamaa lisätietoa tilinpäätökseen vaikuttavasta asiasta. Mukautettu kertomus voidaan antaa myös ehdollisena, kielteisenä tai se voidaan jättää kokonaan antamatta. (KHT-yhdistys 2008, 391-397.)

Yrjö Tuokon (2008) mukaan standardeissa esitetty tilintarkastuskertomus ei lisää tilintarkastuksen ammatillista arvostusta. Hänen mielestään tilintarkastuskertomussuosituksen mukaan tilintarkastajaan kohdistuu vain velvollisuuksia ilman vastuita. (Tuoko 2008, 168-170.)

7.2 Tilinpäätöspäivän jälkeiset tapahtumat

Ennen tilintarkastuskertomuksen antamista tulisi varmentua myös siitä, ettei seuraavan tilikauden aikana ole ilmentynyt seikkoja, jotka voisivat vaikuttaa tilinpäätöksen muuttumiseen tai tilinpäätöstietojen täydentämiseen. Suosituksessa 560 ohjeistetaan mahdollisista tapahtumista tilinpäätöspäivän jälkeen. Jälkikäteen voi ilmentyä seikkoja, jotka vaikuttavat edellisen kauden tilinpäätökseen ja jo tehtyä tilinpäätöstä saataan joutua muuttamaan. (KHT-yhdistys 2008, 509-514.)

8 PÄÄTELMÄT

8.1 Havaintoja tilintarkastusalasta

Tilintarkastusala on ollut muutoksessa viime vuosina. Olennainen tilintarkastusalan muutos on ollut tilintarkastusrajojen nostaminen ja tilintarkastuskertomuksen muuttaminen. Nämä ovat vaikuttaneet alalla vallinneeseen ajattelutapaan niin tilintarkastajissa kuin suuressa yleisössäkin.

Tilintarkastusalan vaikuttavana näkökulmana nykyisin on riskiajattelu ja sen kautta suunnitelmassa toteutettavat toimenpiteet. Standardit voivat olla joustamattomia suomalaisen yhteiskuntaan ja totuttuun tilintarkastuskäytäntöön nähden. Juuri tämän takia standardien sovellettavuus voi sisältää epämukavuutta aiheuttavia tekijöitä suomalaiselle tilintarkastajalle. Standardeista heijastuu Yhdysvaltojen lainsäädäntö, joka voi olla ristiriidassa suomalaisen yhteiskunnan säästöjen kanssa.. Yhteiskuntiemme ja lainsäädännön taustojen erot selittävät myös sen, miksi standardien ilmentymistyyli on erilainen kuin mihin Suomessa on totuttu. Joissakin säännöksissä on kuvattu suomalaiselle jopa itsestäänselvyyksiä.

Standardit ovat kuitenkin pysyvää toiminnan sääntelyä myös Suomessa. Ne eivät tule poistumaan lähitulevaisuudessa, joten asenteet tilintarkastusta kohtaan tulevat olemaan muutoksessa. Standardeja määritetään, suomennetaan, hyväksytään ja muutetaan yhä enemmän. Yhtenäistä maailmanlaajuista säännöstelyä tarvitaan yhteiskuntien globalisoitumisen takia. Kansainvälistyminen on tarjonnut mahdollisuuden myös pienille yrityksille laajentaa toimintaansa Suomen rajojen ulkopuolelle. Tilintarkastusala kohtaa paljon muutoksia lähitulevaisuudessa.

Tilintarkastajien riippumattomuus on herättänyt keskustelua tilintarkastajien keskuudessa. Kyösti Jurvelin on haastatellut Yrjö Tuokkoa Kauppalehdessä 25.9.2009 julkaistussa artikkelissa nimeltä ”Katsokaa peiliin, tilintarkastajat”. Siinä Tuokon mukaan tilintarkastustoiminnan ja konsultoinnin yhdistäminen vaarantaa riippumatonta tilintarkastusta. Yhdistelmän vaarallisuutta lisää se, että Suomessa vallitsevassa käytännössä tilintarkastajat eivät enää lausu johdon vastuuvapaudesta. (Jurvelin 2009.)

Riippumattomuuden arviointiin on otettu kantaa myös 28.9.2009 ilmestyneessä Kaupalehdessä. Veikko Sahiluoman kirjoittamassa artikkelissa suuret tilintarkastusketjut eivät myönnä konsultoinnin vaarantavan tilintarkastuksen riippumattomuutta. PriceWaterCoopersin hallituksen puheenjohtaja Kim Karhu kertoo tilintarkastajien konsultoinnin olevan kansainvälisesti tarkoin säänneltyä. (Sahiluoma 2009.)

8.2 Havainnot työkirjoista ja työkirja-avusteisesta tilintarkastuksesta

Ennen työkirjan käyttöönottoa yrityksessä on käytetty erilaisia taulukoita ja tarkastuslistoja. Yrityksen työn kehittäminen ja toimintatapojen päivittäminen ovat luoneet tarpeen vastata tämän hetken työelämän haasteisiin. ISA-standardien velvoittavuuden myötä yrityksessä on tullut tarve laajemmalle ja yhtenäiselle apuvälineelle. Työkirjojen avulla pyritään vastaamaan dokumentoinnin ja standardien asettamiin haasteisiin ja vaatimuksiin. Yrityksessä käytetään edelleen joitakin työkirjoja edeltäviä listoja ja taulukoita, joiden tarkoituksena on tukea työkirja-avusteista tilintarkastusta.

Työkirja-avusteinen tarkastus on aiempaa käytäntöä hitaampaa, koska siihen kerätään tietoa monista eri lähteistä. Tilintarkastajan ulkoiset ja sisäiset tekijät vaikuttavat myös tarkastuksen tekemisen tehokkuuteen. Näitä ovat esimerkiksi tietokoneiden käytön tottumattomuus ja tilintarkastuskokemus. Mielestäni tilintarkastuksen toimittaminen on hidasta työkirja-avusteisessa tarkastuksessa. Työkirjan opettelu, tilintarkastuksen suunnittelu ja valmistelu vievät suuren osan työhön budjetoidusta ajasta.

Yleisilmeeltään työkirjat ovat hyvin toisiaan muistuttavia. Toisessa työkirjassa on etusivu ja toisessa tarkastuslista, jota hyväksikäyttäen standardien mukaan suoritettava tilintarkastus on hallittavissa. Työkirja 1 perustaa rungon tarkastuslistan ympärille. Excel-taulukkolaskennan ohjelmassa on muutamia arkkeja, joiden avulla tilintarkastaja voi hallita kokonaisuutta. Tarkastustyö on suunniteltu toteutettavan tilintarkastuskaavion avulla, jota seurataan tarkastustyön edistymisen yhteydessä. Tarkastuskaavion eri kohdat sisältävät standardinumerot, joihin tulee ottaa kantaa tarkastuslistan avulla

Työkirja 2 sisältää enemmän taulukoita, joiden avulla tarkastusta tehdään. Arkeista tarkastuksen tila- ja päivämäärätiedot linkittyvät etusivulle. Molemmista työkirjoissa tuloslaskelman ja taseen tiedot tulee syöttää omalle arkilleen. Työkirjat laskevat automaattisesti erilaisia tunnuslukuja analyttistä tulkintaa varten. Työkirjassa 1 tunnus-

luvut hahmottuvat graafisesti seuraavaan taulukkoon. Graafisuus on hyödyllinen apuväline, kun tilintarkastaja käy tarkastuksen läpi asiakkaan kanssa ja kun materiaalia on useamman vuoden aikaväliltä. Työkirjassa 2 ei puolestaan graafisia ominaisuuksia ole. Työkirjoissa on lisäksi paljon tilintarkastuksen analyttiseen vaiheeseen liittyviä tunnuslukuja. Työkirjojen sisältämät tunnusluvut tukevat tilintarkastuksen toimittamista ja analyttistä tarkastamista.

Työkirjoissa on kohtia, joihin tilintarkastajan tulee ottaa toteamuksellaan kantaa. Jos jokin asia ei ole kunnossa, tulee siihen suorittaa lisää tarkastustoimenpiteitä, kuten aineistotarkastusta. Lisätoimenpiteiden perusteella tehdään ratkaisu siitä, annetaanko tarkastuksesta esimerkiksi tilintarkastuspöytäkirja. Yksittäiset kannanotot kirjataan työkirjaan. Työkirjat eivät kuitenkaan ohjeista tilintarkastajan toimintaa. Niissä voisi olla ohjeita, kuinka jokin asia tulee suorittaa standardien mukaisesti

8.3 Työkirjojen heikkouksia ja vahvuuksia

Kun tilintarkastussuunnitelman toteuttaminen muuttuu rutiininomaiseksi, ei suunnitelman tekeminen ole yleisesti ottaen vaikeaa. Työkirjan 1 tilintarkastussuunnitelma on näppärä toteuttaa, kun taas työkirjan 2 tilintarkastussuunnitelman tekeminen on hieman hitaampaa. Työkirjassa 2 suunnitelmaa tulee räätälöidä enemmän kuin työkirjassa 1, jossa suunnitelman sisältö säilyy yrityksestä toiseen suhteellisen samanlaisena. Suunnitelmat eroavat hieman, sillä toinen suunnitelma tehdään omaksi dokumentiksi. Erillinen dokumentti säilyy muuttumattomana koko tilintarkastuksen ajan. Työkirjassa 2 suunnitelmaan on tarkoitus palata tilintarkastuksen aikana tai viimeistään sen loppuvaiheessa, sillä muuten jo suunnitelma vaiheessa tilintarkastajan tulisi pystyä ottamaan kantaa havaituista riskeistä, rahanpesusta tai esimerkiksi kassavilpin epäilyistä. Lisäksi tarkastuksen aikana voidaan havaita jotain sellaista, mikä vaikuttaa tulevan tarkastusprosessin suunnitteluun.

Työkirjassa 2 on erilliset tuloslaskelman, taseen puolien ja palkkojen tarkastuslistat. Tuloslaskelman tarkastamisessa on tilinpäätöskuukauden myyntien ja ostojen vertaaminen niiden loppusaldojen keskiarvoon nähden. Suuret poikkeamat näissä lukemissa voivat viitata väärinkäytöksiin, kuten liian suuriin myyntisaamisiin.

Työkirjat on luotu toimimaan Microsoftin Excel-työympäristössä. Työkirjojen toimivuutta testattiin myös Open Office-työympäristössä. Osa työkirjojen asetuksista ei toimi muussa toimintaympäristössä kuin mihin ne on luotu. Toimimattomuutta havaittiin muun muassa työkirjojen sisäisissä linkeissä. Tämä on heikkous työkirjoille, sillä se asettaa laitevaatimuksia.

8.4 Työkirjojen uhkia ja mahdollisuuksia

Molempien työkirjojen uhkana voidaan pitää niiden toimintaympäristöä. Taulukkolaskentaohjelma toimintaympäristönä on herkkä käyttäjän tekemille virheille. Ohjelman moniulotteisuus voi olla monelle käyttäjälle hankalaa tai haasteellista. Ohjelmaan luodut laskentakaavat on mahdollista suojata käyttäjän virheiltä, mutta toisaalta se estää tilintarkastajan omien taulukoiden käyttöä. Tällöin omat taulukot pitää tallentaa erilliseksi tiedostoksi. Työkirjojen nykyistä toimintaympäristöä parempana toimintaympäristönä voisi pitää sellaista tietokoneohjelmaa, jossa käyttäjän tarvitsemat toiminnot olisivat lähes tabulaattorin, hiiren ja numeronäppäimistön avulla hallittavissa.

Mahdollisuus työkirjoissa voisi olla johdon toimien haastatteluun pureutuminen, sillä se vaikuttaa kaikkiin tilintarkastuksen vaiheisiin. Kesken tarkastuksen tehty keskustelu vaikuttaa todennäköisesti sen loppuun saattamiseen. Työkirjat voisivat sisältää ohjeistusta tai viitteitä siitä, mitä tilintarkastajan tulisi huomioida keskustelun aikana, ja millaisista asioista tulisi tiedustella. Tällöin analyttiseen tarkasteluun voidaan saada uudenlaista näkökulmaa.

Opinnäytetyöprosessin aikana luotiin myös uusi lomake, joka tehtiin tukemaan tarkastettavan yhteisön toiminnan ymmärtämistä. Lomakkeen avulla haastatellaan toimivaa johtoa ja sen perusteella voidaan muodostaa käsitys muun muassa yhteisöön vaikuttavasta toimialasta, liiketoiminnan kehityksestä tai vaarallisten työyhdistelmien olemassaolosta. Lomakkeella on ollut työtä tukeva vaikutus, sillä se on helpottanut assistentin mielikuvan luontia yhteisön toimintaympäristöstä.

Toinen kehitysmahdollisuus työkirjoissa voisi olla tilintarkastajan ohjeistaminen erilaissa tilanteissa. Tällainen tilanne voi olla tilintarkastuksen toimeksiantokirjeen käyttämiseen liittyvä ohjeistaminen. Standardien voidaan olettaa tulleen jäädäkseen tilintarkastusyhteisöihin ja toimintatapoihin. Sen perusteella voidaan päätellä, että suosi-

tusten astuessa voimaan standardien muodossa se velvoittaa tilintarkastajaa käyttämään toimeksiantokirjettä tulevaisuudessa. Tämä ilmiö vyöryy myös pieniin yrityksiin, jolloin sen tulisi olla luonteeltaan ja kirjoitusasultaan suomalaiseseen yhteiskuntaan soveltuva. Valtion tilintarkastuslautakunta on ottanut kantaa elokuun lopussa johdon vahvistuskirjeen käyttämisestä (Työ- ja elinkeinoministeriö 2009).

8.5 Yhteenveto opinnäytetyöstä

Työkirjojen laajamittainen käyttö opinnäytetyötä varten on helpottanut työkirjojen käyttöä rutinoitumisen kautta. Analysointi on tehty SWOT-analyysia soveltaen, jolloin työkirjoja on tarkasteltu useasta eri näkökulmasta. Saadut havainnot ovat opinnäytetöntekijän omia mielipiteitä ja havaintoja.

Laadullisen tutkimukseen ja sen tuloksiin vaikuttaa vahvasti tutkijan omat arvot. Täydellisen objektiivisuuden saavuttaminen on hankalaa, sillä opinnäytetyö on muodostettu tekijän omille havainnoille työkirjoista. Havaintoihin vaikuttaa myös tutkijan muut ominaisuudet, kuten kokemus tilintarkastuksen toimittamisesta. Hirsjärvi ym. (2004) esittävät laadullisen tutkimuksen tuloksien olevan aikaan ja paikkaan rajoittuvia ehdollisia selityksiä, jossa tutkijan ja hänen kokemukset liittyvät saumattomasti toisiinsa. (Hirsjärvi ym. 2004, 152). Tämä vaikuttaa myös reliaabeliuteen ja validiteettiin, sillä havaintoihin heijastuu tekijän sen hetkinen kokemus tilintarkastusalalta. Toisen henkilön tekemänä opinnäytetyön tulokset voisivat poiketa saaduista tuloksista, koska opinnäytetyön menetelmät korostavat tutkijan omia näkemyksiä ja havaintoja.

Menetelmän valintaan vaikutti työn luonne ja tarkoitus. Tarkoituksena oli perehtyä tilintarkastusalaan työympäristön näkökulmasta, jolloin työntekijän omat subjektiiviset kokemukset ovat merkittävässä roolissa. Käytetty menetelmä sopi mielestäni opinnäytetyöhön, koska standardin käsittely yhdessä ohjelman kanssa on auttanut sisäistämään sekä itse standardin että työkirjan sisällön paremmin. Siitä on ollut suurta hyötyä ammatillisen kasvun näkökulmasta, jolloin työkirjaa on yhä helpompi käyttää.

Opinnäytetyön tavoitteena oli tarkastella kahta tilintarkastajan työkirjaa. Tarkastelu on toteutettu osallistuvan havainnoinnin metodilla. Opinnäytetyön aikana toimeksiantoyrityksessä on kehitetty tilintarkastusten laatua panostamalla muun muassa tarkastettavien yritysten kontrollien tarkasteluun sekä johdon toimiin.

Vaihtoehtoisena menetelmänä olisi voinut olla toiminnallisen opinnäytetyön tekeminen. Tällöin lopputulokselle olisi syntynyt enemmän painoarvoa, ja opinnäytetyö olisi saanut fyysisen tuotoksen. Tuotos olisi voinut olla opinnäytetyön aikana syntynyt johdon haastattelulomake. Samalla opinnäytetyön näkökulma olisi muuttunut työkirjaavusteisen tarkastuksen havainnoinnista enemmän yleisen tilintarkastuksen toimittamisen havainnointiin.

Rajaaminen pelkkiin standardeihin ja suosituksiin oli mielestäni hyvä, koska tunnuslukujen analysointi ja soveltamisohjeet olisivat vaatineet ammatillista kokemusta ja näkemystä tilintarkastuksesta. Tunnuslukujen analysointi on yhä tärkeämpi toiminto tilintarkastuksessa, joten opinnäytetyön olisi voinut painottaa analyttiseen tarkasteluun yleisellä tasolla, jolloin se olisi palvellut enemmän omia tulevaisuuden tarpeita ja uravalintaa.

Aineiston käyttö perustui vahvasti KHT-yhdistyksen teokseen nimeltä Tilintarkastus alan standardit ja suositukset 2008. Tämä on niin sanottu pakottava lähde, sillä yhdistys on suomentanut Suomessa noudatettaviksi määrätyt standardit IFAC:n antamien ohjeiden mukaisesti ja ne ovat lähes laintasoista sääntelyä myös Suomessa. Muuta kirjallisuutta on pyritty käyttämään eri kohdissa monipuolisuuden saavuttamiseksi. Lisäksi opinnäytetyössä käytettiin lehtiartikkeleita. Päivälehtien käytön tarkoituksena on ollut korostaa riippumattomuudesta käytäviä keskusteluja.

Standardit on ryhmitelty niiden sisältöpainotteisuutensa mukaisesti kolmeen pääluokkaan. Mikäli standardit olisi esitelty yhdessä luvussa, olisi siitä luvusta tullut muista olennaisesti poikkeava. Standardien numerojärjestys pyrittiin hajauttamaan siten, että standardi esitetään siinä kohdassa kuin asiaa muutoin käsitellään. Hajauttamisella on tarkoitus selventää standardin yhteyttä työkirjaan ja tilintarkastukseen.

Tavoitteina olivat työn suorittamisen ja laadun kehittäminen. Opinnäytetyö on tuonut uusia elementtejä tilintarkastuksen suorittamiseen. Assistentin suorittama työ on selvästi laajemmin ja tarkemmin dokumentoitua, ja kantaaottavampaa kuin ilman työkirjoja tehdyssä tarkastuksessa. Se on myös hitaampaa, mutta samalla sen avulla voidaan saada evidenssiä siitä, että työ on tehty tarkoituksenmukaisesti ja oikeita menetelmiä käyttäen.

Kaikkia opinnäytetyön tavoitteita ei saavutettu, sillä mielipidettä työkirjojen soveltuvuudesta ei voida esittää. Päätös esittämättä jättämiselle syntyi työkirjojen kaupallisuuden ja liikesalaisuuden säilyttämisestä. Opinnäytetyö ei ole yleisesti hyödynnettävä, koska sen tutkimustulokset liittyvät markkinoitaviin tuotteisiin, joiden sisältöä ei varsinaisesti esitellä.

Yrityksessä käytetään molempia työkirjoja tilintarkastuksen toteuttamisessa. Valintaa työkirjan käyttämisestä ei ole vielä tehty. Päätökseen tulee vaikuttamaan muun muassa assistentin ja tarkastajan käyttökokemukset.

LÄHTEET

- Alakare, S., Koskinen H., Reinikainen M., Sedig R. & Simola A-M. 2008
Uusi tilintarkastuslaki – säännöksistä käytäntöön. KHT-Media Oy.
Helsinki.
- Anderson, J.-O., Ekström C. & Gabrielsson, A. 2001
Kannattavuussuunnittelu ja – laskenta. 3. uudistettu painos. Tietosanoma
Oy. Helsinki.
- Arens A. & Loebbecke J. 1997
Auditing. An integrated Approach. 7th edition. Prentice-Hall Interna-
tional, Inc. New Jersey.
- Blummé, N. 2008
Osakeyhtiön tilintarkastus. Talentum Media Oy. Helsinki.
- Gävert, J. 2008
Pk-yrityksen tilintarkastustyökirja. Atk-sovellus.
- Healy, P. & Palepu K. 2003
The Fall Of Enron. Harvard NOM Research Paper No 03-38
Verkkodokumentti. Luettu 7.2.2009
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=417840&rec=1&srcabs=99104
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2004
Tutki ja kirjoita.10., osin uudistettu laitos. Gummerus Kirjapaino Oy.
Jyväskylä.
- Horsmanheimo, P. & Steiner, M-L. 2008
Tilintarkastus. Asiakkaan opas. 2. uudistettu painos. WSOY Bookwell
Oy. Helsinki.
- Jurvelin K. 2009
”Katsokaa peiliin, tilintarkastajat”. Kauppalehti 25.9.2009, 4.

KHT-yhdistys 2008

Tilintarkastusalan standardit ja suositukset 2008. KHT-Media Oy. Helsinki.

KHT-yhdistys 2008

Verkkodokumentti. Luettu 18.9.2009

http://www.kht.fi/yhdistys/esittely/kansainvalinen_toiminta.html

Korkeamäki, A-M. 2008

Tilintarkastuksen perusteet. WSOY oppimateriaalit Oy. Helsinki.

Kosonen, L. 2005

Vaarinpidosta virtuaaliaikaan - sata vuotta suomalaista tilintarkastusta. Väitöskirja. Taloushallinto ja rahoitus. Lappeenrannan teknillinen yliopisto. Lappeenranta.

Kosonen, L. 2008

Tilintarkastuskäytännön kehittyminen Suomessa 1900-luvun loppupuolella

Tilintarkastus-Revision 3/2008, 32-38.

Kotler, P. & Keller, K. 2006

Marketing Management. 12th edition. Pearson Education LTD. New Jersey.

L459/2007

Tilintarkastuslaki. Luettu 8.5.2009

luettavissa sähköisessä muodossa osoitteessa:

<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2007/2007459>

L936/1994

Tilintarkastuslaki. Luettu 5.7.2009

luettavissa sähköisessä muodossa osoitteessa:

<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1994/19940936>

Millichamp, A.H. 1996

Auditing., 7th edition. DP Publications. London.

Sahiluoma, V. 2009

Suuret tilintarkastajat torjuvat Tuokon epäilyt. Kauppalehti 28.9.2009.

Tilintarkastajayhdistys HTM Revisorsföreningen GRM ry. 1985

Tilintarkastajan käsikirja. Tilinpäätöksen, kirjanpidon ja hallinnon tarkastuksesta. 1. yleinen painos. Helsinki.

Tomperi, S. 2003

Kehittyvä Kirjanpitoaito. Edita. Helsinki.

Tuokko, Y. 2008

Reviisori raudusta –muistikuvia, mietteitä ja ajatuksia 70 vuoden varrelta. Helsinki.

Työ- ja elinkeinoministeriö 2009

Valtion tilintarkastuslautakunnan kannanotto. Johdon vahvistuskirjeet.

Luettu 6.10.2009.

Luettavissa sähköisessä muodossa osoitteessa

www.tem.fi >yrietykset >tilintarkastus

Usva, E. 1957

Liikeyrityksen hallinnon tarkastuksesta. Otava. Helsinki.

Waris 2009

ISA-standardit, osa 1. Tilintarkastuksen suunnittelu ja raportointi pk-ympäristössä. Luentomateriaali. HTM-Info Oy

Weirich T. & Reinstein A. 1996

Accounting and auditing research. Practical guide. Sout-Western College Publishing. Cincinnati, Ohio.

Yost, G. 1997

The Audit. Its environment and application – An experiential approach.
University of West Florida. Prentice Hall, Inc. United States of America